

A black and white photograph of a row of historic buildings along a canal in Schiedamsingel, The Hague. The buildings are multi-story with many windows, some of which are dark, suggesting they might be empty or in a state of disrepair. The canal in the foreground reflects the buildings and the sky. The text is overlaid on the right side of the image.

Voormalige onderwijzers- woning aan de Schiedamse- singel 203

CRIMSON, 2016

Waardenstellend onderzoek

Waardenstellend onderzoek

**Voormalige
onderwijzers-
woning aan de
Schiedamse-
singel 203**

Inhoud

006	Inleiding
008	Stedenbouwkundige context
027	Oeuvre en biografische schets van W.N. Rose (1801-1877)
034	Architectonische en cultuurhistorische analyse
064	Bouwkundige wijzigingen
065	Waardering
072	Aanbevelingen
074	Bronnen

Leuvehaven

Schiedamsedijk

Schiedamse Vest

Van Brakelstraat

Eendrachtstraat

Eendrachtsweg

Schiedamsesingel

Boompjes

Vasteland

Nieuwe Maas

Westzeedijk

- Schiedamsesingel 203
- Schiedamsesingel 205

(bron: Google Earth)

200 m

Inleiding

Crimson Architectural Historians is door ZUS architecten gevraagd een waardenstellend onderzoek te doen naar de voormalige onderwijzerswoning aan de Schiedamsesingel 203-205, Rotterdam. De woning maakte oorspronkelijk deel uit van de aangrenzende 'Kosteloze Bewaarschool' (1856) en werd ontworpen door de Rotterdamse stadsarchitect W.N. Rose. In 2000 kreeg het gehele complex de status van rijksmonument.¹

Aanleiding voor deze opdracht zijn zowel een aantal voorgenomen renovatiewerkzaamheden als een toevoeging van een glazen dakopbouw ter hoogte van de zolderverdieping van het woonhuis, zoals gevisualiseerd in een voorlopig ontwerp (dd. 9 maart 2016) van ZUS.

Crimson Architectural Historians wordt ter voorbereiding van deze voorgenomen verbouwing gevraagd een waardenstellend onderzoek uit te voeren naar het woonhuis. De resultaten van dit onderzoek zullen een toetsingskader vormen voor de toekomstige ontwikkeling van dit deel van het rijksmonument. Met andere woorden: met dit onderzoek wordt de bandbreedte aangegeven waarbinnen toekomstige ruimtelijke en programmatische wijzigingen in, aan en om het woonhuis kunnen plaatsvinden.

Het onderzoek is als volgt opgebouwd:

1. Stedenbouwkundige context

In het eerste deel van de rapportage wordt ingezoomd op het stedelijke ontwikkelingsproces in de directe omgeving van de Schiedamsesingel in het centrum van Rotterdam en de positie die de Kosteloze Bewaarschool hierin innam.

2. Oeuvre W.N. Rose

Het tweede deel van het onderzoek bevat een korte omschrijving van het oeuvre van de architect W.N. Rose. De voormalige onderwijzerswoning wordt geduid binnen dit oeuvre en bovendien in een algemene, bredere architectuurcontext geplaatst.

3. Architectonische- en cultuurhistorische analyse

Het derde deel voorziet vervolgens in een architectonische- en cultuurhistorische analyse van het woonhuis.

4. Bouwkundige wijzigingen

In het vierde deel wordt de bouwgeschiedenis van het woonhuis beknopt beschreven en in kaart gebracht welke bouwkundige wijzigingen (op het niveau van gebouwdelen) zich hebben voorgedaan in, om en aan het gebouw sinds de bouw ervan en wat het effect hiervan is geweest op het object.

5. Waardstelling

In het vijfde deel volgt de waardering van het object. Basis voor de waardering vormen de Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek (april 2009) opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De teksten worden ondersteund met beeld en waardenstellende plattegronden.

6. Aanbevelingen

Tenslotte mondt het onderzoek, de analyse en waardering van het gebouw uit in een reeks aanbevelingen in hoofdlijnen over hoe in de toekomst om te gaan met de eventuele bouwkundige wijzigingen in, aan, op en om het gebouw en op verzoek van de opdrachtgever zijn deze aanbevelingen ook specifiek gericht op de eerder genoemde deelingrepen.

Crimson Architectural Historians, 28 september 2016

1) Monumentnummer: 513782

Stedenbouw- kundige context

De voormalige Kosteloze Bewaarschool (ook wel bekend als de Stadsarmenschool) en naastgelegen onderwijzerswoning zijn gesitueerd aan de Schiedamsesingel in de Rotterdamse wijk Cool, op korte afstand van Rotterdamse binnenstad.² Het sobere complex, dat in 1856 werd gesticht, maakt deel uit van een gesloten stedelijk bouwblok dat verder bestond uit herenhuizen uit dezelfde periode. Op de plek van de bewaarschool was eerder een stadsturfloods gesitueerd bestemd voor de opslag van turf, die vervolgens werd uitgedeeld aan de armen.³ In stedenbouwkundig opzicht is er hier sprake van een uiterst interessante locatie, hoofdzakelijk vanwege de historische gelaagdheid die nog terug te vinden is in de directe omgeving van de Schiedamsesingel. De oorspronkelijke waterloop Schiedamse Vest waarlangs de Schiedamsesingel van oudsher liep vormde tot aan het begin van de 20e eeuw het schakelpunt tussen de 17e eeuwse waterstad en de latere 19e eeuwse westelijke uitbreiding van de stad Rotterdam. In de wederopbouwperiode transformeerde de binnenstad van Rotterdam tot een moderne stad met internationale allure waarvoor in de directe omgeving bestaande stedenbouwkundige structuren werden gewijzigd en bestaande bouw diende te wijken. Ondanks dat deze net op de grens van de geschetste stadsontwikkeling was gesitueerd, bleef de Schiedamsesingel gespaard en met haar markante knik vormt het vandaag de dag een zeer zeldzame herinnering aan de vooroorlogse ruimtelijke structuur van de stad Rotterdam.

2) Het oorspronkelijke adres was Schiedamsesingel 2

3) P. Ratsma, *Rotterdam-Centrum / De Waterstad, Cool en het Nieuwe Werk in oude ansichten*, Rotterdam

Detail uit een plattegrond van 1694 met daarin een driehoekig verdedigingswerk met daarlangs de Schiedamse Vest

Detail uit een plattegrond van 1839 met op de plek van de Kosteloze Bewaarschool een Stadsapkuis

Rotterdam Waterstad

Rotterdam was tot halverwege de 19e eeuw een bescheiden stadje gericht op handel en scheepvaart dat zich had ontwikkeld aan de oever van de rivier de Maas. In de 16e eeuw en 17e eeuw maakte de stad een economische groei door. Rond 1600 werden ten behoeve van de scheepvaart achtereenvolgens de Oude Haven uitgegraven, de Nieuwe Haven, het Haringvliet, de Leuvehaven, Wijnhaven en Scheepmakershaven. De contouren van de historische stadsdriehoek waarbinnen de havens waren gelegen werden gevormd door een aantal stadsgrachten; aan de westzijde werd de stad begrensd door de waterlopen Coolse Vest met in het verlengde de Schiedamse Vest en aan de oostzijde door de Goudse Vest, en in het verlengde de Oostvest. De met bomen beplante Schiedamsesingel werd in 1608 aangelegd ten westen van de Schiedamse Vest en markeerde de grens van de waterstad met het buitengebied.⁴ De Schiedamse Vest liep met een bocht om een in 1616 aangelegde fortificatie, een driehoekig bolwerk, heen.⁵ Aan de oostkant van de Schiedamse Vest werd aan het begin van 17e eeuw in het zuidwesten van de stadsdriehoek de Leuvehaven uitgegraven, tussen de strook van de Schiedamse Vest en de Leuvehaven vond al gauw stedelijke ontwikkelingen plaats.

In de 18e eeuw groeide de druk op de stad en zocht men naar uitbreidingsmogelijkheden in de polders net buiten de stadsdriehoek. Daar ontwikkelden zich over het algemeen functies waar in de stad onvoldoende ruimte voor beschikbaar was, zoals voor de opslag van materialen, touwslagerijen en blekerijen maar ook voor buitenverblijven voor de beter gesitueerden op zoek naar lucht en ruimte, waar het aan ontbrak binnen de stadsvesten. In 1816 werd het gebied ten westen van de Coolse Vest geannexeerd door de stad Rotterdam, waarna dit deel bij de stad werd gevoegd en zich in de Coolse polders op privaat initiatief een noord-zuid georiënteerd lanengebied met lintbebouwing werd ontwikkeld, met de Binnenweg richting Delfshaven als enige dwarsverbinding.

Halverwege de 19e eeuw was het inwonertal opnieuw enorm gestegen. Het aantal inwoners was verdubbeld ten opzichte van de 16e eeuwse stad maar

4) www.stadsarchief.rotterdam.nl/straatnamen-overzicht/schiedamsesingel

5) Het bastion werd in 19e eeuw afgebroken maar de driehoekige vorm bleef bewaard door de loop van de Schiedamse Vest

de stad was niet meegegroeid.⁶ Stedenbouw werd toen nog hoofdzakelijk aan particulieren overgelaten. De toestanden in de Rotterdamse arbeiderswijken waren erbarmelijk, de woningen, of eerder krotten, waren te klein en verpauperd en er heersten talloze epidemieën door het gebrek aan hygiëne en andersoortige voorzieningen. Dat gold ook zeker rondom de Schiedamsedijk en Schiedamsesingel waar in die tijd zich eveneens ondraaglijke toestanden voordeden. Het havenleven bepaalde de activiteiten in de buurt, er waren veel café's, pensions en bordelen voor de zeelieden die steeds tijdelijk in het gebied verbleven.

Waterproject en Coolpolderplan

Er was een onhoudbare situatie ontstaan in de ogen van ingenieur Willem Nicolaas Rose (1801-1877), die uiteindelijk een grote rol in de uiteindelijke modernisering van de stad zou spelen. Hij deed in zijn rol als stadsarchitect van Rotterdam sinds 1839 onderzoek naar het functioneren van de stad, mede aangezwengeld door de cholera-epidemieën die zich in 1832, 1848 en 1853 hadden voorgedaan. In 1848 onderzocht stadsarchitect W.N. Rose ook de omstandigheden rond de Schiedamse Vest nadat een stadsarmendokter had geconcludeerd dat alle ziekten daar het eerst, het ergst en het langst woedden. Gezinnen woonden er in ruimten van soms 20 m³, vaak half ondergronds en vrijwel nooit met voldoende daglicht en frisse lucht. Het gebied herbergde overigens (waarschijnlijk om die reden) van oudsher functies waarin zorg voor de zieken en zwakken centraal stonden. Al sinds 1681 was er op de hoek van de Schiedamsedijk en het Vasteland een Stadarmenhuis gevestigd dat in 1844 door Rose van een nieuwe gevel en een verbeterde indeling voorzien.⁷ De stichting van de Kosteloze Bewaarschool (1856) in deze omgeving, bedoeld voor de opvang van de allerjongste kinderen aan de onderkant van de maatschappij, vond binnen deze maatschappelijke context plaats.⁸

6) 1830-1839 jaarlijkse stijging van 0.8 procent tot 78.000. Bron: Hetty Berens, **W. N. Rose 1801-1877: stedenbouw, civiele techniek en architectuur**, Rotterdam 2001, p. 62

7) Later in 1929 werd op deze plek Centraal Gebouw voor de Volksgezondheid gesticht. Wijnand Galema, **Cultuurhistorische Verkenning Baankwartier**, juli 2011, p. 11

8) Daarnaast werd de school zoals gezegd gebouwd op de locatie van een 17e eeuwse turfloods waarbij de brandstof werd uitgedeeld aan de armen.

Waterproject 1854

De verontrustende bevindingen van Rose leidde uiteindelijk tot het ontwikkelen van het Waterproject in 1841 (uitvoering vond in 1854 plaats), een project ter verbetering van de doorspoeling van de stad met schoon water en de afvoer van het vuile water. Met het plan werd er naar gestreefd de kwaliteit van het water in de buitendijkse 'waterstad' te evenaren in de binnenstad. Het plan betekende in feite de herschikking van het (water)circulatiesysteem van de stad en werd opgevat als één waterhuishoudkundig mechanisme.⁹ Het project kreeg vorm door middel van de aanleg van een aantal singelstructuren in de polders net buiten de stad. Deze waren aangesloten op de rivier de Nieuwe Maas en volgden de driehoekige structuur van de historische binnenstad. In het oosten werden de Boezemsingel, de Crooswijkse singel en de Noordsingel aangelegd en in het westen de Westersingel, Diergaardesingel, Spoonsingel en de Provenierssingel. Naast de civieltechnische rol die de singels speelden betekende de lommerrijke singels die werden ingericht door landschapsarchitect J.D. Zocher jr. een buitengewone verfraaiing van de stad.

In diezelfde periode presenteerde Rose in 1858 het Coolpolderplan, een 'Plan tot Aanleg van nieuwe straten in de polders Cool en Rubroek' dat het doel had de chaotische ongeplande stedenbouw van dat moment tegen te kunnen gaan. Met een uitbreidingsplan was het stadsbestuur beter in staat om gericht in te spelen op acute grote stadsproblemen. In de westelijke buitenstad projecteerde het stadsverbeteringsplan een orthogonaal systeem van straten, pleinen en havenkanalen. Het rasterplan werd slechts ten dele uitgevoerd: de singels van het Waterproject vormden in het westen de assen waarlangs en waarbinnen de uitbreiding van de stad kon gaan plaatsvinden. Private lanen werden getransformeerd tot openbare straten.¹⁰ Het bestaande Lanenkwartier met lintbebouwing werd doorbroken met de aanleg van de volgende straten: Van Oldebarneveldtstraat, Aert van Nesstraat, Witte De Withstraat (1871) en Kortenaerstraat (periode 1863-1871). De Witte de Withstraat kwam haaks uit op de Schiedamse Vest en de Kortenaerstraat eindigde iets zuidelijker op de Schiedamsesingel.

9) Crimson Architectural Historians, **Het Waterproject van W.N. Rose Rotterdam (1841-1998)**, Rotterdam 1998, i.o.v. Bureau Monumenten – Gemeente Rotterdam, p. 4

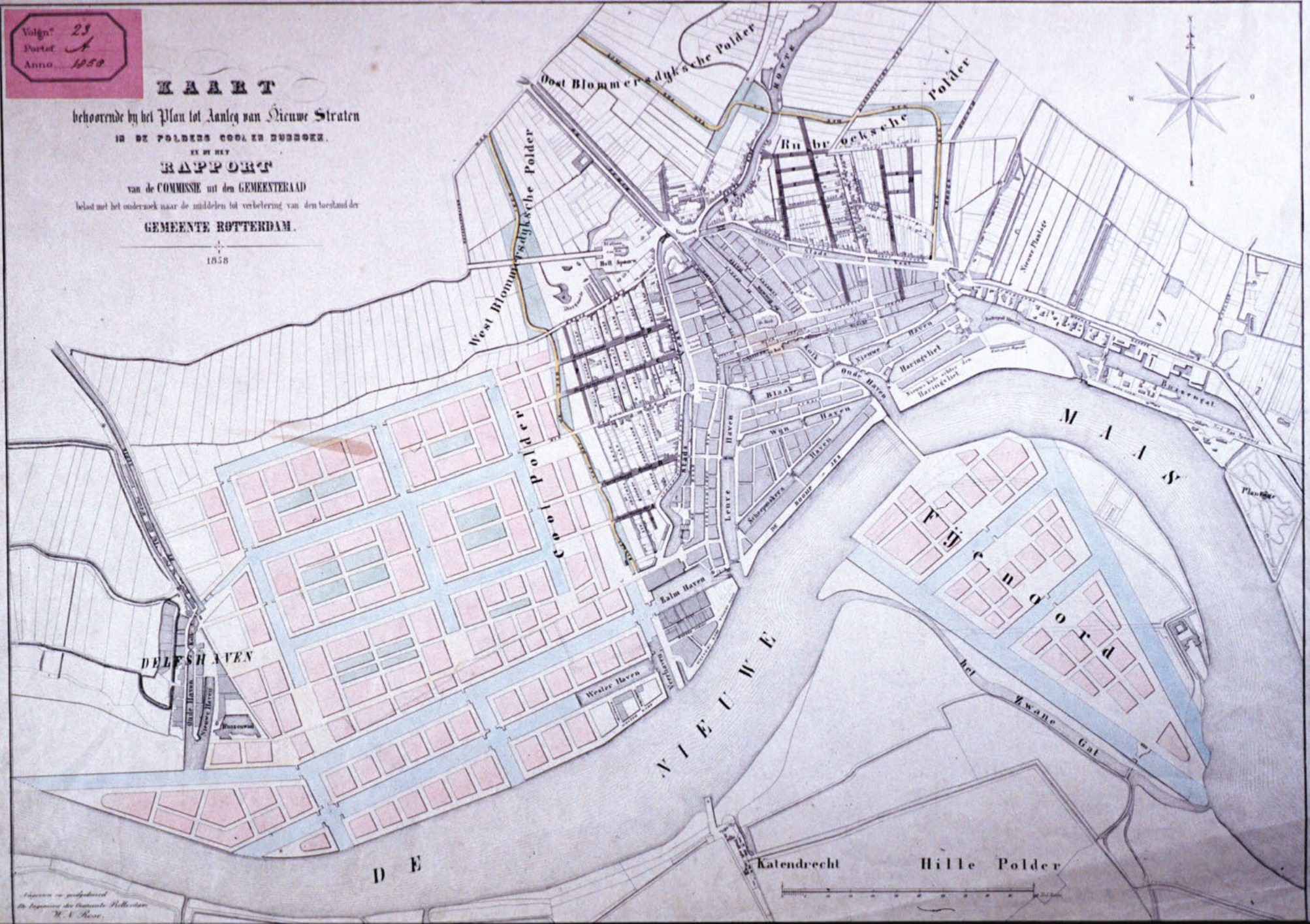
10) Hetty Berens, **W. N. Rose 1801-1877: stedenbouw, civiele techniek en architectuur**, Rotterdam 2001, p. 70

Volgn^o 23
Portof. A
Anno. 1858

K A A R T

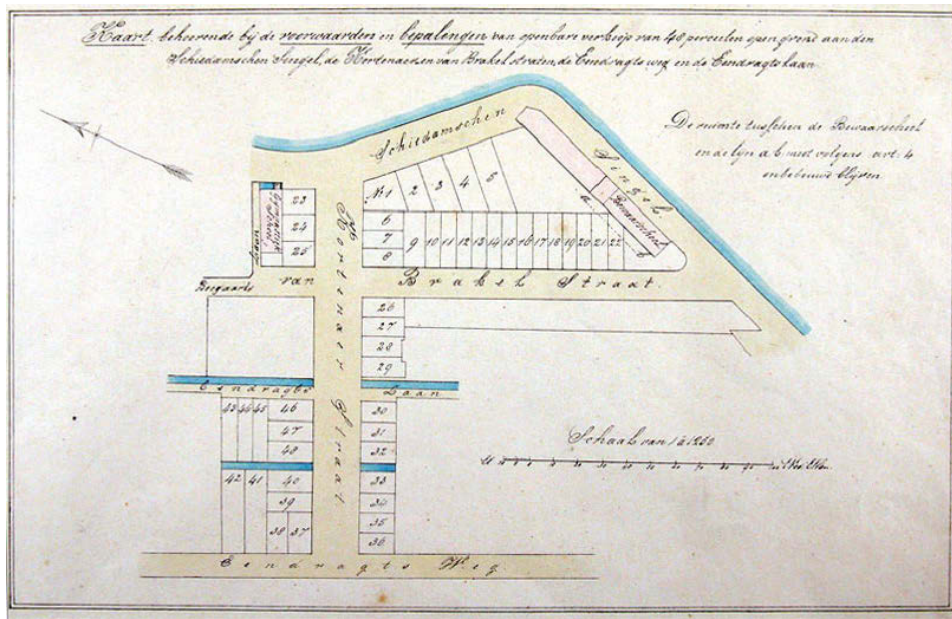
behoorende by het Plan tot Aanleg van Nieuwe Straten
in DE POLDERS COOL EN RUBROEK.
EN BY HET
R A P P O R T
van de COMMISSIE mit den GEMEENTERAAD
belast met het onderzoek naar de middelen tot verbetering van den toestand der
GEMEENTE ROTTERDAM.

1858

*Vervaard in opdracht
der Regiering der GEMEENTE ROTTERDAM
W. N. Rose*

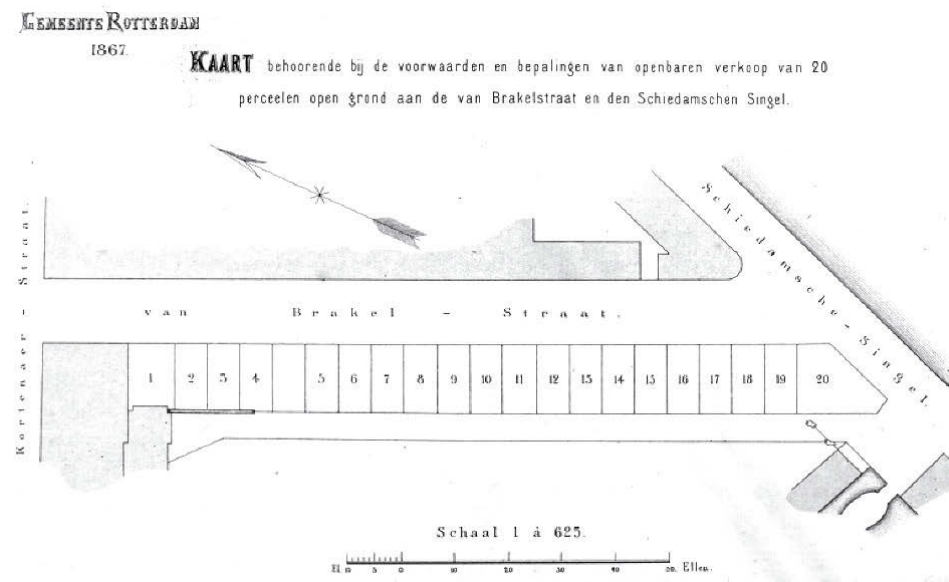
Stratenplan van
W.N. Rose voor de
Coolpolder en Rubroek,
1858

Grondeigendomskaart uit 1864 met daarin in roze gemarkeerd de Bewaarschool met bijbehorende woning

Rotterdam internationale havenstad

Onder invloed van nieuwe spoorverbindingen en het uitgraven van de Nieuwe Waterweg in 1872 - waarmee Rotterdam een rechtstreekse handelsverbinding met zee kreeg - werd de basis gelegd voor de functie van internationale havenstad. Er werd door het stadsbestuur nagedacht over de manieren waarop Rotterdam zou kunnen uitbreiden en moderniseren. Het oude stadshart werd voor dit nieuwe Rotterdam niet langer geschikt geacht: het was te klein en te bedompt, er waren voortdurend verkeersopstoppingen maar bovenal was het stadshart niet modern genoeg om de internationale concurrentie aan te gaan. Burgemeester A.R. Zimmerman nam het voortouw in het smeden van een plan voor een nieuwe stad aan de Maas. In 1913 ontwierp A.C. Burgdorffer, directeur Gemeentewerken, een nieuw bestuurscentrum dat werd geprojecteerd aan de Coolse Vest. Als gevolg van de geplande verstedelijking van Rose door de aanleg van de Aert van Nesstraat, Van Oldebarneveldtstraat, Witte de Withstraat en de Kortenaerstraat werd de voormalige stadsrand ineens een middelpunt. Naar het plan van Zimmerman en Burgdorffer werd de Coolse Vest in de periode

Grondeigendomskaart uit 1867 met aan de Van Brakelstraat de hoofdentree naar de Kosteloze Bewaarschool

1913-1921 gefaseerd gedempt ten behoeve van de Coolingsingel, die vanaf dat moment de functie kreeg van stadsboulevard. De gedempte stadsvest werd in het noorden begrensd door het Hofplein en in het zuiden door het van Hogendorpplein, op korte afstand van de Schiedamsesingel. Het plan betekende eveneens de verplaatsing van de drie-eenheid van openbare gebouwen Post- en Telegraafkantoor, Stadhuis en Beurs vanuit de oude stadsdriehoek naar de Coolingsingel en daarnaast werd een doorbraak van de (huidige) Meent haaks op de singel geforceerd. Hiervoor werden talloze woningen, die vergelijkbaar waren met de buurten rond de Schiedamse Vest en hoofdzakelijke bestonden ellendige krotten, onteigend en gesloopt.

Het deel van de Schiedamse Vest tussen de Oude Binnenweg en Witte de Withstraat werd rond 1900 eveneens gedempt, vooruitlopend op de ontwikkeling van het nieuwe Stadshart aan de inmiddels gedempte stadsvest.¹¹ De nieuwe

11) Tot 1930 heette dit gedeelte Schiedamse Vest. Daarna sprak men van Schiedamsesingel. De demping van het resterende gedeelte volgde in 1940. In 1949 werd de naam Schiedamse Vest gegeven aan de Schiedamsesingel

Schiedamsesingel aan de Schiedamse Vest met de Kosteloze Bewaarschool en onderwijzerswoning, omstreeks 1865

Schiedamsesingel en de Van Brakelstraat met verscholen achter de bomenrij de Kosteloze Bewaarschool met woning, 1899

Schiedamsesingel, 1934

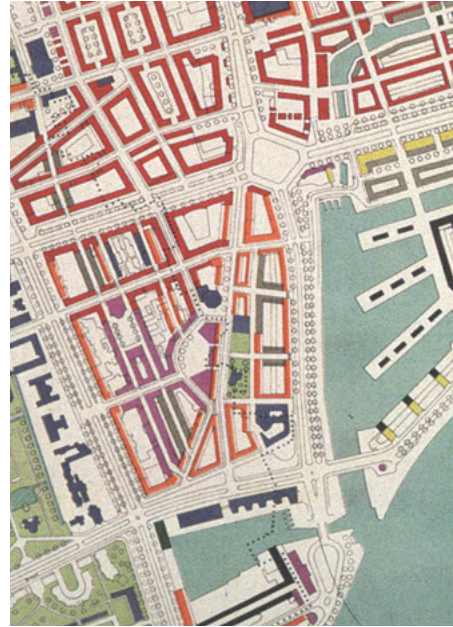
stadsboulevard eindigde in het Van Hogendorpplein, op de plek waar Coolsingel en Schiedamse Vest in elkaar overliepen. Het plein vormde een belangrijke schakel in de westelijke binnenstad, die door de ontwikkeling van de Coolsingel aan betekenis had gewonnen. De modernisering van de binnenstad ging, ondanks de zeer korte afstand, grotendeels voorbij aan de directe omgeving rond de Schiedamsesingel en de singel behield grotendeels het oorspronkelijke karakter.

Wederopbouw

Verdere transformatie volgde na 1940 met het bombardement op de binnenstad van Rotterdam. De brandgrens lag op korte afstand van de Schiedamsesingel en haar bebouwing. De kaalslag die het bombardement tot gevolg had in de Rotterdamse binnenstad werd door de stadsplanners aangegrepen om de stad

Situatie 1910

Uitsnede Plan Witteveen (1941) en Basisplan Van Traa (1946)

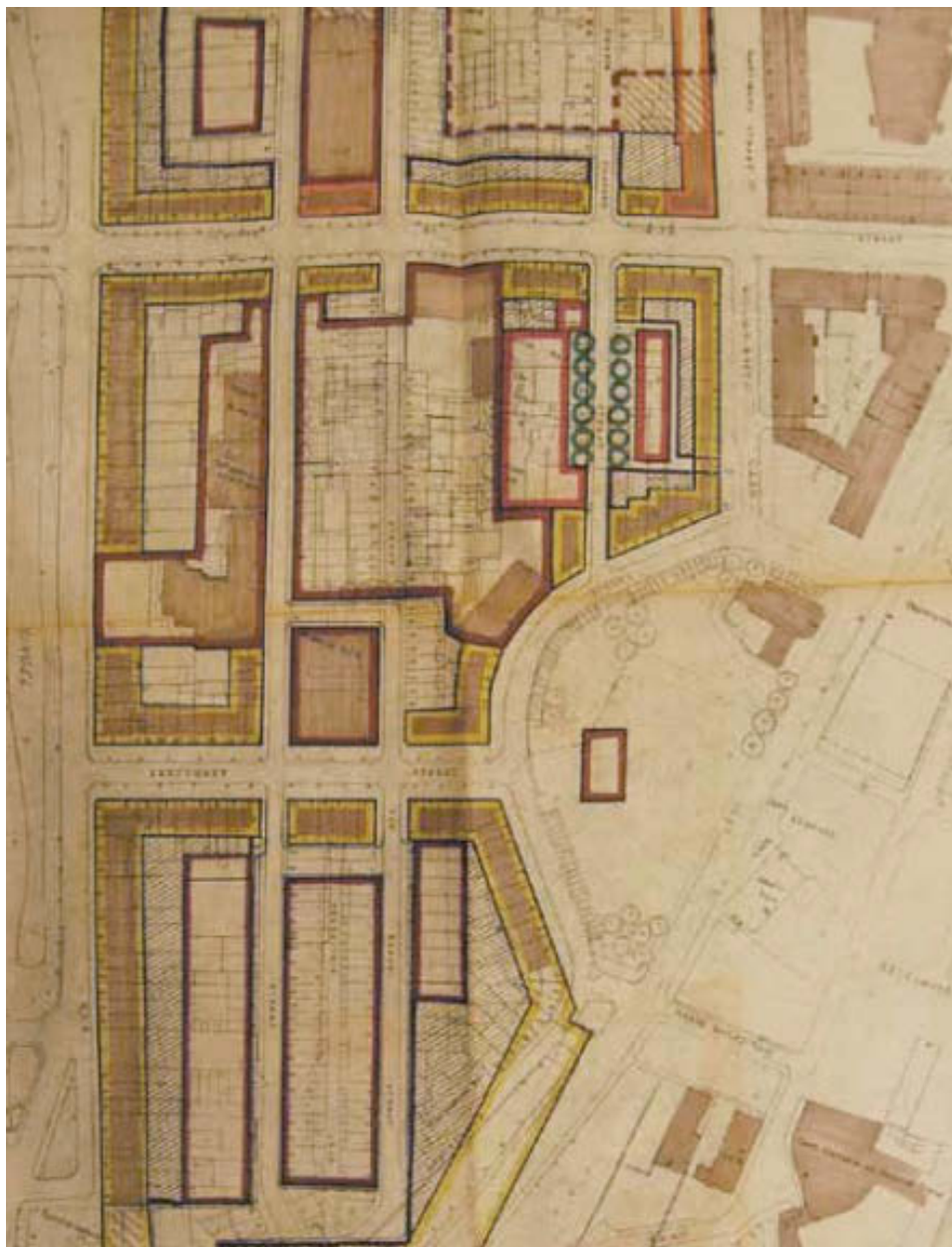
verder te moderniseren met de wederopbouw. Ondanks dat het bombardement de Schiedamsesingel op een haar na miste werd het laatste deel van de Schiedamse Vest toch gedempt met puin dat resteerde na het bombardement. Hetzelfde gebeurde met waterlopen als de Blaak, Nieuwe Haven en de Kolk. Hiermee werd direct invulling gegeven aan het wederopbouwplan van W.G. Witteveen uit 1940 dat voorzag in een nieuw centrum voor de stad, en kon er direct ruimte gecreëerd worden voor het verkeer. Voor het even verderop gelegen Baankwartier handhaafde Witteveen in grote lijnen de parallele structuur van Leuvehaven, Schiedamsedijk en Schiedamse Vest, inclusief verbindingen met de Korte Hoogstraat en de Coolsingel. In het plan dat volgde op dat Witteveen, het basisplan van Van Traa uit 1946, zouden een aantal gebouwen en structuren wijken om een nieuwe functionele stad met een venster op de rivier te creëren. Dit kreeg gestalte door het einde van de Coolsingel, ter plaatse van het Van Hogendorpplein, in oostelijke richting te verleggen in aansluiting op de Leuvehaven. De gesloten gevelwand aan de Schiedamsesingel en daarmee ook de Bewaarschool met onderwijzerswoning vielen net buiten de

Schiedamsesingel aan een bevroren Schiedamse Vest vanuit het zuidwesten, 1940

Schiedamsesingel vanuit het zuiden gezien, tijdens het dempen van de Schiedamse Vest, 1941

Detail van saneringsplan Cool Zuid met een voorstel voor een herziening van de rooilijn ter hoogte van de Bewaarschool.

wederopbouwplannen. De Schiedamsesingel met de kenmerkende gebogen wand, met daarlangs de laat 18e en 19e eeuw representatieve stadswoningen, bleef opnieuw intact.

Halverwege de jaren '60 tot aan de jaren '80 werd er in verschillende gemeentelijke plannen nagedacht hoe om te gaan met de ontstane open ruimte in de bocht van de gedempte Schiedamse Vest (sinds 1994 werd deze ruimte Het Landje genoemd). In een saneringsplan voor de wijk Cool Zuid in 1964 gaat men uit van het toevoegen van nieuwe bebouwing, precies op de plek van de Bewaarschool. Het plan werd echter niet uitgevoerd. In 1980 volgde een plan dat wel geïmplementeerd werd. Aanleiding vormde de komst van de basisschool 't Landje, waarbij het uitgestrekte terrein werd ingericht als schoolplein met diverse trapveldjes en speelterrein.¹² Op bouwblokniveau werden er sindsdien aan de singel enkele panden aangepast maar nog in hoofdvorm bleef deze tot op de dag van vandaag ongewijzigd.

Conclusie

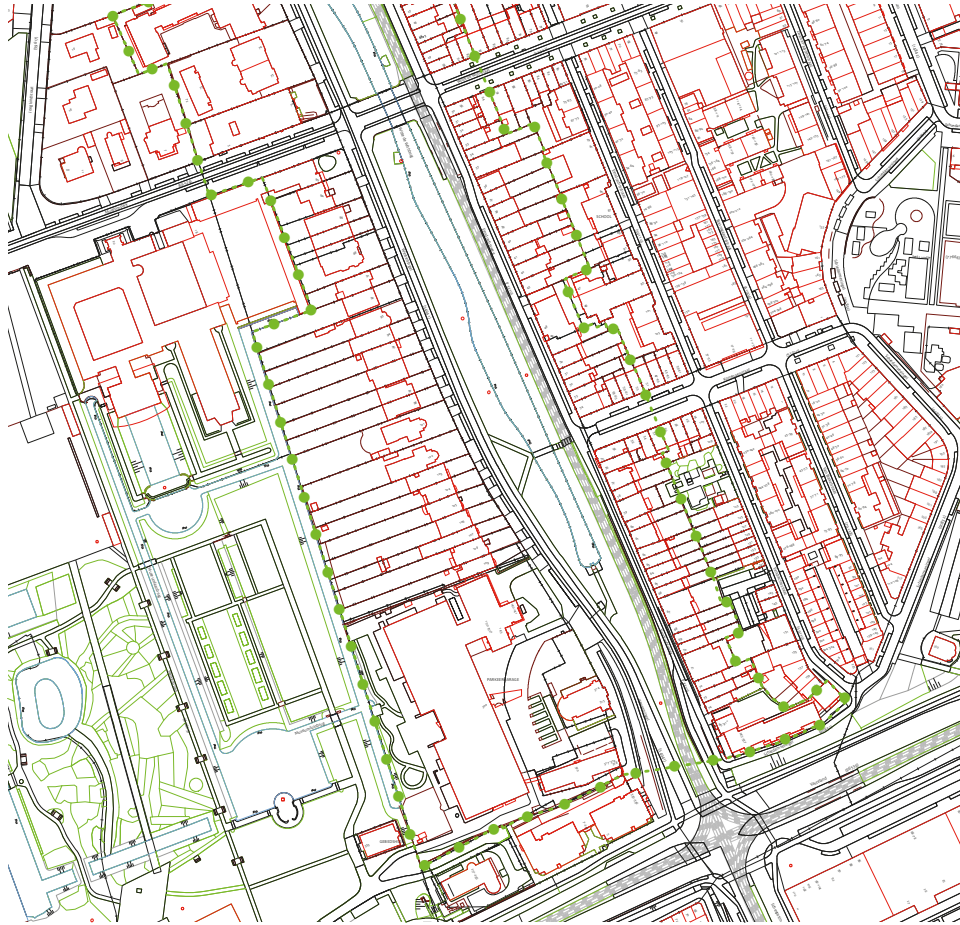
In november 2014¹³ werd het besluit genomen om de structuur van het Waterproject aan te wijzen tot beschermd stadsgezicht voor de stad Rotterdam. De benoeming heeft als doel het Waterproject als een samenhangend ontwerp geheel te beschouwen en niet als partiële op zichzelf staande landschappelijke elementen. De Schiedamsesingel viel net buiten het Beschermd stadsgezicht van het Waterproject waardoor het niet dezelfde status geniet als de directe omgeving.¹⁴ In een Cultuurhistorische verkenning over het Baankwartier uit 2011 van architectuurhistoricus Wijnand Galema wordt het gebied omschreven als de enige plek in de omgeving waar er referentie aan de oorspronkelijke 19e eeuwse stadsstructuur nog zichtbaar is en daarom stedenbouwkundig gezien als waardevol gekenmerkt. Dit wordt ondersteund door het feit dat een groot aantal objecten langs de singel een rijksmonumentale status hebben of als beeldbepalend pand

12) Wijnand Galema, *Cultuurhistorische Verkenning Baankwartier*, juli 2011

13) Aanwijzing vond eerder in 2009 plaats

14) Detail waardenkaart: http://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/downloads/nieuws/begrenzingskaart_waterproject_deel2.pdf. Toelichting: http://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/downloads/nieuws/toelichting_waterproject.pdf

Oeuvre en biografische schets van W.N. Rose (1801-1877)¹⁶

Huidige situatie

zijn aangewezen.¹⁵ Wij delen de mening dat de gevelwand van Schiedamsesingel, waarvan de Kosteloze Bewaarschool en de bijbehorende onderwijzerswoning deel van uit maakt, van hoge ensemble- en stedenbouwkundige waarde is en zou door die waarde ook als beschermd stadsgezicht behandeld moeten worden.

W.N. Rose werd in 1801 geboren in een gegoede Nederlandse familie met Pruisische wortels. Zijn grootvader schopte het tot lijfarts van de illustere Frederik de Grote, zijn grootmoeder trouwde na zijn dood met J.F. Hennert, hoogleraar filosofie, wiskunde en sterrenkunde aan de Universiteit Utrecht. De vader van W.N. Rose – Simon Hendrik Rose - werkte enige tijd in Nederlands-Indië, maar keerde in 1807 terug naar Nederland om zich in Utrecht te vestigen. Het geldt dat hij in de Oost had verdiend investeerde hij in een baksteen- en dakpannenfabriek en onroerend

15) Wijnand Galema, *Cultuurhistorische Verkenning Baankwartier*, juli 2011, p.58

16) Deze biografische schets is in zijn geheel ontleend aan Hetty Berens' boek *W.N. Rose: 1801-1877 Stedenbouw, civiele techniek en architectuur*, Rotterdam, 2001

goed. Na zijn dood in 1823 zette zijn weduwe de werkzaamheden met succes door en liet de kinderen bij haar dood in 1850 niet onbemiddeld achter.

Willem Nicolaas Rose werd in 1801 in Cheribon op Java geboren. Na de terugkeer van zijn familie naar Nederland volgde hij opleidingen aan verschillende particuliere scholen waaronder de Franse School in Arnhem. Daarna kreeg hij privéonderwijs in Groningen waarbij wiskunde een belangrijk onderdeel van het programma was. Deze opleiding bereidde Willem Rose voor op het toelatingsexamen voor de Artillerie- en Genieschool in Delft waar hij vervolgens ook werd toegelaten. De vierjarige opleiding rondde hij in drie jaar tijd af. De cadetten leerden hier het ontwerpen en inspecteren van vestings-, belegerings-, en inundatiewerken en andere militaire gebouwen. In de jaren dat Rose er studeerde was deze militaire opleiding de beste vooropleiding voor ingenieurs. In zijn opleiding maakte Rose ook kennis met het vak 'burgerlijke bouwkunde', wat het later in zijn carrière zeker van pas zou komen.

Na zijn opleiding was Rose als luitenant-ingenieur werkzaam in Gent bij de bouw van het nieuwe citadel, daarna verbleef hij enkele jaren in Luik en Maastricht. Rose was een man met een brede algemene ontwikkeling, niet alleen was hij intensief bezig met verschillende debatten over architectuur en stijlontwikkeling maar verdiepte zich ook in geologie, plantenleer, ijzerproductie en mijnbouw. Daarnaast was hij geen onverdienstelijk schilder en tekenaar.

In de jaren '20 ontstond bij Rose een toenemende belangstelling voor de architectuur van de middeleeuwen in het bijzonder voor de gotiek. Alle literatuur die hierover beschikbaar was probeerde hij te pakken te krijgen. Later zou hij zich ook gaan verdiepen in de klassieke architectuur en naar eigen zegge in Roomse, Byzantijnse, en Mexicaanse architectuur. De studie naar deze verschillende stijlen was niet louter een historische interesse maar eerder een intensieve voorbereiding op zijn latere werk als architect. Rose was in deze jaren naarstig op zoek naar een goedbetaalde baan in de burgermaatschappij, maar dat bleek niet zo gemakkelijk te zijn. Zijn schoonvader jonkheer mr. Daniël François van Alphen (1774-1840) stimuleerde hem daarin zeer maar kon ondanks zijn uitstekende netwerk weinig voor hem betekenen.

Uiteindelijk zou W.N. Rose in 1838 zijn felbegeerde baan in de burgermaatschappij krijgen in de vorm van stadsarchitect in Rotterdam waar zijn eerste opdracht ondanks zijn geringe ervaring het ontwerpen van het Coolsingelziekenhuis was.

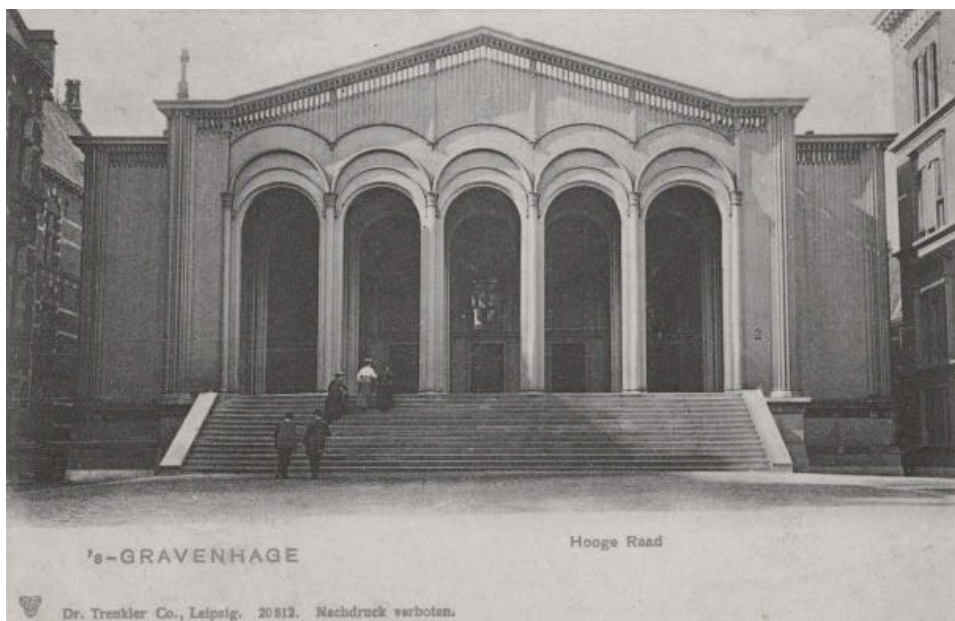

Coolsingelziekenhuis

Het gebouw verrees – zoals de naam al doet vermoeden – waar de Coolsingel kruist met de Van Oldenbarneveldstraat. Dit werk van Rose overleefde het bombardement op Rotterdam niet; het beschadigde ziekenhuis werd tussen 1940 en 1941 gesloopt. Het enige overgebleven restant is de Coolsingelpoort met de ellipsboog aan de Lijnbaan, de voormalige achteringang van het ziekenhuis die oorspronkelijk op de toenmalige Crispijnlaan uitkwam.

W.N. Rose zou meer dan dertig jaar actief blijven in Rotterdam en tal van gebouwen realiseren waaronder krankzinnigengestichten, armenhuizen, scholen, wachtershuisjes en fabrieksgebouwen. Belangrijker nog is dat Rose in die periode als stadsarchitect een immense invloed heeft gehad op de stedenbouwkundige en civieltechnische modernisering van de stad Rotterdam met het eerder beschreven Waterproject en zijn uitbreidingplannen voor Feyenoord en de Coolpolder. Door de introductie van de geplande stedenbouw heeft hij een fundament gelegd onder de stad zoals deze er vandaag de dag uit ziet en functioneert.

Door zijn veelgeprezen ontwerp voor het Coolsingelziekenhuis kreeg Rose na 1838 ook verschillende prestigieuze opdrachten in andere Nederlandse steden

Gebouw voor de Hoge Raad in Den Haag

waaronder het Rijksarchief (1844-1845) en het gebouw voor de Hoge Raad (1844, 1851) beide in Den Haag. Roses reputatie kreeg echter een flinke dreun toen in de nacht van 9 op 10 juli 1854 een door hem ontworpen kade aan de Boompjes instortte. Voor alle betrokkenen was het een drama, de stad Rotterdam leidde niet alleen financieel verlies maar ook gezichtsverlies met als gevolg dat er koppen moesten rollen. Niet geheel onbegrijpelijk werd Rose als stadsarchitect verantwoordelijk gehouden en dreigde zo vroegtijdig in de coulissen te verdwijnen. Zijn carrière werd gered door zijn goede netwerk en de *goodwill* die hij in de loop der jaren bij raadsleden en ambtenaren had opgebouwd. Zijn ontslag als stadsarchitect kon niet worden vermeden, desondanks kon Rose verder worden voor de stad Rotterdam als ingenieur van Gemeentewerken. In deze functie moest hij wel een directeur Gemeentewerken boven zich dulden.

In 1858 werd Rose door de minister van Binnenlandse Zaken aangesteld als rijksbouwmeester, een functie waarin hij vooral zich zou bezighouden met de herstructurering van het Binnenhof. Een groot deel van de gebouwen waren daar

Departement van Koloniën in Den Haag

in deplorabele staat of waren te klein. Rose maakte in de daaropvolgende jaren verschillende ambitieuze ontwerpen waarbij een groot deel van het historische Binnenhof gesloopt zou worden. Vanuit verschillende kanten kwam er verzet tegen Roses plannen; uiteindelijk zou de nieuwbouw van het Departement van Koloniën (1858-1859) en het gebouw voor de Hoge Raad (1858-1862) wel worden gerealiseerd. Het Departement van Koloniën is wellicht het belangrijkste architectonische werk van Rose dat nog bewaard is gebleven; het gebouw voor de Hoge Raad werd in 1936 grondig verbouwd en in 1987 definitief gesloopt voor de uitbreiding van de Tweede Kamer.

Architectuurhistorica Hetty Berens is in haar uitgebreide studie naar W.N. Rose ingegaan op de schijnbaar paradoxale persoonlijkheid van de architect.

Eenzijds hebben we te maken met een man die is opgeleid aan een militaire academie en gretig kennis verzameld over chemie, bouwtechnologie en civiele techniek; anderzijds zien we een persoon die sterk is geïnteresseerd in architectuurgeschiedenis en architectuurtheorie. De vraag of Rose nu meer een theoreticus of een practicus was wordt door Berens niet eenduidig beantwoord; zij lijkt vooral het onterechte beeld van Rose als technisch slecht onderrichte kunstenaar / historicus recht te willen zetten, een beeld dat ontstaan is na het debacle rond de ingestorte kade aan de Boompjes. Uit haar studie komt Rose vooral naar voren als een man bij wie technische kennis en esthetische / kunsthistorische kennis gelijkwaardig ontwikkeld zijn.

Ontegengelijk was W.N. Rose één van de belangrijkste vormgevers van het 19e eeuwse Rotterdam. Van zijn architectonische werk is – vooral door het bombardement van 1940 – vrijwel niets overleefd. De school aan de Schiedamsesingel is het enige bekende Rotterdamse werk dat uit het aanvankelijk omvangrijke oeuvre van hem bewaard is gebleven.

Architectonische en cultuur-historische analyse

Cultuurhistorische analyse

De monumentwaarde van de voormalige hoofdonderwijzerswoning aan de Schiedamsesingel kan niet worden losgemaakt van het naastliggende schoolgebouw. Hoewel er niet echt sprake is van een esthetisch of programmatisch integraal ontwerp horen beide gebouwen onlosmakelijk bij elkaar.

De bewaarschool was bij de bouw in 1856 nog een relatief nieuw verschijnsel en richtte zich – in tegenstelling tot vandaag dag – primair op kinderen uit arme gezinnen waarvan de ouders ofwel door hun arbeidersbestaan, ofwel door sociale problemen, niet goed in staat waren om voor hun kinderen te zorgen.

De allereerste bewaarschool werd in Nederland in 1828 geopend in Zwolle. Wettelijk was er niets geregeld rond het bewaarschoolonderwijs, dat zou pas in de 20ste eeuw gebeuren. Ook in deze beginjaren hadden de stichters meer ambitie dan louter een opvangplaats te zijn voor kleine kinderen. De bewaarschool

werd in toenemende mate gezien als een voorbereiding op het basisonderwijs.¹⁷ De belangrijkste drijvende kracht achter de oprichting van deze eerste generatie bewaarscholen was de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, een organisatie die een belangrijke rol had gespeeld bij de totstandkoming van de eerste Nederlandse onderwijswetgeving aan het begin van de 19e eeuw. Zo stelde ze het document *Algemeene Denkbeelden over het Nationaal Onderwijs* op dat een basis vormde voor de onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806.¹⁸

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen had door heel Nederland afdelingen, dus ook in Rotterdam waar ze onder andere verantwoordelijk waren voor de stichting van de bewaarschool aan de Schiedamsesingel. Zelf omschreven ze hun doelstellingen als het volgt: 'om de onvermogenen onder onze landgenooten, tot brave Burgers, en nuttige menschen (...) met één woord, tot edelaartige Nederlanders te vormen'.¹⁹

Het was de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen die in het begin van de 19e eeuw de aftrap gaf voor een ambitieus burgerlijk beschavingsoffensief dat haar pijlen in het bijzonder richtte op de opvoeding en verbetering van gemarginaliseerden. Wat anders was aan de particuliere initiatieven van de volksverheffers van 't Nut waren hun ambitieuze pogingen om de mensen aan de rand van de samenleving om te vormen tot plichtsgetrouwe, deugdzaam en zelfredzaam burgers. Natuurlijk bestonden er al in de Middeleeuwen tal van charitatieve instituten die armenzorg op zich namen. Maar wat hier in de eerste helft van de 19e eeuw steeds meer vorm begint te krijgen is een sociale, politieke en religieuze ontwikkeling waar op een heel andere manier naar armoedeproblematiek en armoedebestrijding wordt gekeken. Waar in de Middeleeuwse standenmaatschappij armoede in zekere zin nog omgeven was door een ambigue zweem van heiligheid begint in de Renaissance, en met name tijdens de 18e eeuwse Verlichting bij de elite het nieuwe idee te wortelen om armoede, en daarmee ook de armen, voorgoed uit de samenleving te verwijderen.²⁰

17) P. Th. F. M. Boekholt & E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland: vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen/Maastricht, 1987, p. 177

18) R. de Windt, 'Van schoolvertrek tot schoolgebouw 1801-1857' in: T. Boersma & T. Verstegen, *Nederland naar school: Twee eeuwen bouwen voor veranderd onderwijs*. Rotterdam, 1996, p. 37

19) In: B. Kruihof, 'De deugdzaam natie. Het burgerlijke beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860' in: Bernard Kruihof, Jan Noordman en Piet de Rooy (red.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding; bronnen; onderzoek*. SUN, Nijmegen 1983, p. 371-385

20) De Canadese filosoof Charles Taylor heeft deze transitie uitgebreid beschreven in: *A secular age*. Harvard

DE BEWAARSCHOOL.

PRAKTISCHE HANDLEIDING,

TEN DIENSTE VAN HEN, DIE BEWAARSCHOLEN WENSCHEN OP

TE RIGTEN EN DAARIN WERKZAAM MOETEN ZIJN.

DOOR

R. G. RIJKENS.

MET AFBEELDINGEN.

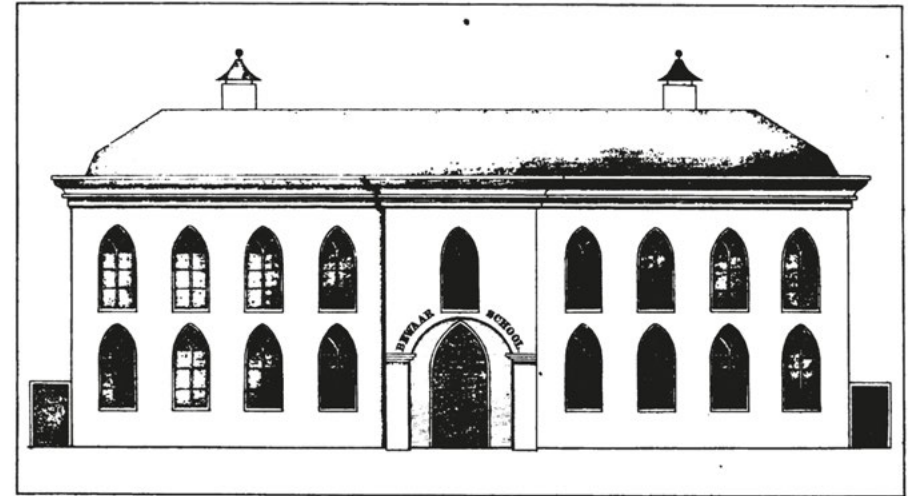
8

LEEWARDEN,

G. T. N. SURINGAR.

1845.

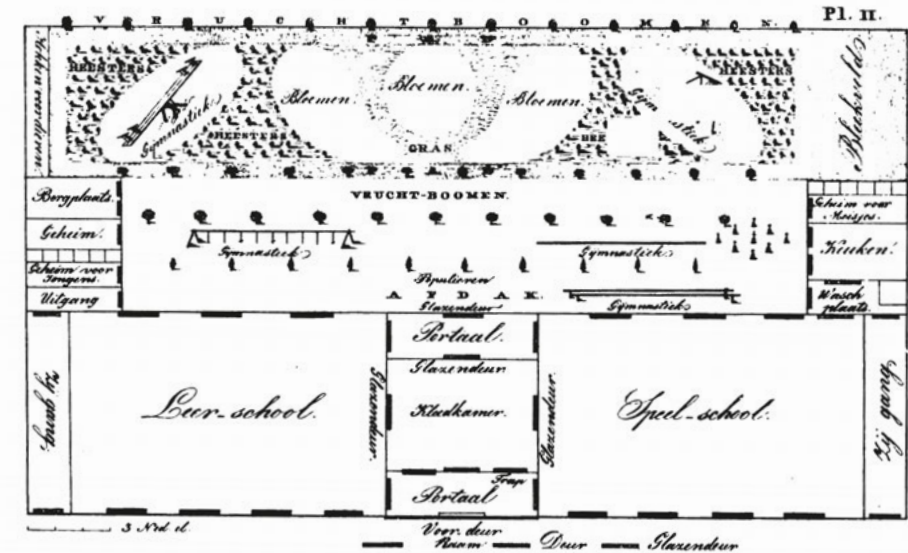
Pl. I.

S. Nid. d.

G. T. N. Suringar

Pl. II.

S. Nid. d.

Voor-deur Doer Stoandeur

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen is een typische adept van deze ontwikkeling om armen te beschaven en te verheffen tot fatsoenlijke burgers, sterk geïnspireerd op het 18de eeuwse verlichtingsdenken. Daarbij was er speciale aandacht voor vrouwen en kinderen omdat zijn grotendeels buiten de samenleving stonden; zij waren om die reden dus minder vatbaar voor slechte invloeden. Controle en opvoeding waren sleutelbegrippen; de leden van 't Nut werden daarom geadviseerd om onaangekondigde bezoeken te brengen aan arme gezinnen om ze op die manier op slechte gewoonten te betrappen en aan te spreken. 'Eén avond, één uur, één ogenblik, kan, dikwerf, meer afbreken, dan wij in een geheel jaar hebben opgebouwd, of weder kunnen herstellen', schreef een nutslid in 1815.²¹

Hoewel 't Nut het deugdelijke gezinsleven hoog in het vaandel droeg werd het gezin in arme kringen tegelijkertijd sterk geproblematiseerd. De ondeugdzame levenswandel van de ouders zou immers dito gedrag bij de kinderen in de hand werken. Binnen dit 19e-eeuwse beschavingsoffensief was een belangrijke rol weggelegd voor onderwijs, waarin een sterke maakbaarheidsgedachte tot uiting kwam. Het probleem waar de opvoeders tegenaan liepen was dat wanneer de kinderen uit lagere sociale klassen op het lager onderwijs terecht kwamen ze al een grote achterstand hadden.

Het grote belang van bewaarscholen werd door R.G. Rijkens, een Groningse schoolmeester die veel publiceerde over lesmethoden en onderwijs als volgt omschreven: 'Wil men bovendien gevangenen en schavotten minder noodzakelijk maken en ruwe onzedelijkeheid, ongodsdienstigheid, onkunde en bijgeloof verminderen, men rigte Bewaarscholen op en ontferme zich over de kinderen, als hunne harten nog onbedorven en dus het meest vatbaar zijn voor de vorming tot heil van den Staat en tot eer van God. Men stelle zich niet gerust met de gedachte, dat de Lagere School voor voldoende moet gerekend worden, om de zedelijke en verstandelijke belangen der kinderen genoegzaam te bevorderen.'²² De publicaties van R.G. Rijkens, met name zijn *'praktische handleiding ten dienste*

Univerity Press: Cambridge, Massachusetts en Londen, 2007. p. 108-109

21) In: B. Kruithof, 'De deugdzame natie. Het burgerlijke beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860' in: Bernard Kruithof, Jan Noordman en Piet de Rooy (red.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding; bronnen; onderzoek*. SUN, Nijmegen 1983, p. 377

22) R.G. Rijkens, *De Bewaarschool: praktische handleiding ten dienste van hen, die bewaarscholen wenschen op te rigten en daarin werkzaam moeten zijn*. G.T.N. Suringar: Leeuwarden, 1845, p. II, III

van hen die bewaarscholen wenschen op te rigten en daarin werkzaam moeten zijn' uit 1845, biedt goed zicht hoe er in het midden van de 19e eeuw door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tegen de bewaarschool werd aangekeken.

Hoewel de meeste bewaarscholen halverwege de 19e eeuw de kinderen opving tussen 9 en 12 uur en 14 tot 16 à 17 uur, vond Rijkens dat de opvangtijd zo ver mogelijk gerekt moest worden. Het beste zou zijn als de kinderen naar Duits voorbeeld 'zoodra zij der moederborst zijn ontwend' van 6 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds in de bewaarschool zouden worden opgevangen om zo de slechte invloed van de ouders tot het minimum te beperken. Rijkens pleitte ervoor om ook op zaterdag en zondag de kinderen in de bewaarschool op te vangen; 's zaterdags omdat de ouders dan druk waren met de voorbereiding voor de zondag, 's zondags omdat ze dan 'in hun beste kleedje' een in kinderkerkdienst religieus konden worden opgevoed.²³ Alsof dat nog niet genoeg was stelde Rijkens voor om de kinderen in de bewaarschool te laten slapen, 'neergevlijd in zindelijke hangmatjes' 'met een gebedje op de lippen, in een frisch vertrek'.²⁴ Hoewel hij met klem ontkende dat hij de ouders wilde onttrekken van de zorg voor de kinderen komt uit zijn boek een beeld naar voren van een bewaarschool als een allesomvattend sociaal, moreel en religieuze instantie om de kleinsten in een zo vroeg mogelijk stadium tot plichtgetrouwe, goede burgers te kneden.

Rijkens over het gebouw

In deze totaalvisie voor bewaarscholen had Rijkens allerlei ideeën over de ruimtelijke en esthetische vormgeving van het gebouw. Hoewel niet bekend is of W.N. Rose, de architect van de school en onderwijzerswoning van de publicaties van 't Nut op de hoogte was, is het desondanks interessant om te zien hoe er door onderwijsvernieuwers als Rijkens met de vormgeving van bewaarscholen moest worden omgegaan. Volgens Rijkens moet het gebouw voldoende 'ruimte, licht, frissche lucht, zindelijkheid, en geschikte meubelen hebben.' Vooral de frisse lucht werd als cruciaal beschouwd voor een goede gezondheid en een goede concentratie.

23) Idem, p.18, 20

24) Idem. p. 23

Klaslokalen

Het ideale klaslokaal in de bewaarschool had een lengte van 8,5 x 11 meter; de bewaarscholen zouden in totaliteit ongeveer 150 tot 200 kinderen opvangen. De banken dienden te worden opgesteld in drie rijen en zo geplaatst te worden dat de onderwijzer het kind gemakkelijk kan benaderen. De kinderen moesten op leltjes schrijven, de onderwijzer op een klassiek zwart schoolbord. Voor de muren en de vloeren van de school evenals de gevel vond Rijkens 'helder' 'zindelijk wit' een geschikte kleur.

Speelschool en de speelplaats

Lichaamsbeweging speelde in de onderwijsvisie van Rijkens een cruciale rol. Hij was van mening dat kinderen onder de twaalf niet langer dan één uur achter elkaar konden stil zitten en dat het daarna lichamelijke beweging nodig was. Kennis en vaardigheden moesten in navolging van de Zwitserse pedagoog Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), spelenderwijs worden aangeleerd. Naast de klaslokalen vond Rijkens het van groot belang dat er een zogenaamde speelschool in het gebouw aanwezig was. Dit vertrek speelde een belangrijke rol in de bewaarscholen omdat de jonge kinderen nog niet lang konden stilzitten. In R.G. Rijkens' beschrijving van de moderne bewaarschool in 1845 is dit een ruimte waar kinderen kunnen spelen met educatief speelgoed en waar spraak- en zangoefeningen gehouden worden. 'Op den vloer worden met krijt – rood en wit – lijnen en figuren getrokken, waarnaar de *loopoefeningen*, *marschen* en sommige spelen worden geregeld'. De speelschool is dus geen ruimte waar de kinderen vrij kunnen spelen maar waar educatieve, lichamelijke oefeningen worden gedaan welke nodig zijn voor de geestelijk en lichamelijke ontwikkeling van de kinderen. Een dergelijke speelschool werd ook voorzien in de school van W.N. Rose aan de Schiedamsesingel. Naast de speelschool pleitte Rijkens ook voor een groot buitenspeelsterrein met verschillende bomen en struiken, die niet alleen een lommerrijk uiterlijk geven aan het geheel maar tevens als educatieve objecten kunnen fungeren. Net als de speelschool moest de speelplaats vooral vormend werken voor de kinderen. Naast verschillende gymnastiektoestellen – Rijkens had eerder al een uitgebreide verhandeling geschreven over het nut van lichamelijke oefening – diende de speelplaats te worden voorzien van een laag zand om de hardste klappen op te vangen. 'Kinderen wentelen zich gaarne in zand en dit is zeer gezond, waarom

men daarmee dan ook niet te karig moet zijn', voegde hij eraan toe.²⁵

Op de achtergrond werd dit pleidooi voor veelvuldige lichamelijke beweging in belangrijke mate ingegeven door een panische victoriaanse angst voor zelfbevrediging: 'Er is waarlijk geen beter middel, om kinderen lichamelijk te bederven en hen tevens vatbaar te maken voor de bedoelde zonde, dan hen te dwingen, om uren achtereen te zitten. Hierdoor worden de teedere deelen niet alleen te veel gebroeid, maar door het gedurig schuren en wrijven op bank of stoel (...) wordt het kind ligtelijk tot wellustige gedachten geleid, en door de prikkelbaarheid der zenuwen opgewekt, wordt menigeen dien ten gevolge, in plaats van een geleerde, een verwoester van zijne ziels- en ligchaamskrachten.'²⁶ De angst voor 'zelfbevlekking', zelfs bij de allerkleinste in de bewaarscholen, ging zo ver dat om onduidelijke redenen smalle schoolbanken vermeden diende te worden.²⁷

De toiletruimte in de 19e eeuwse school was om diezelfde reden al minstens zo problematisch. Ook hier lag het gevaar van seksuele 'schadelijkheid en schandelijkheid' op de loer lag. R.G. Rijkens benadrukte met klem dat 'het geheim' voor jongens en meisjes moest worden gescheiden en dat het mogelijk moest zijn voor de opvoeders om enige toezicht te houden.²⁸ De toiletten moesten dus niet worden weggestopt maar zo geplaatst worden dat leraren het eerbare gebruik ervan nauwlettend in de gaten konden houden.

Typologie van de bewaarschool

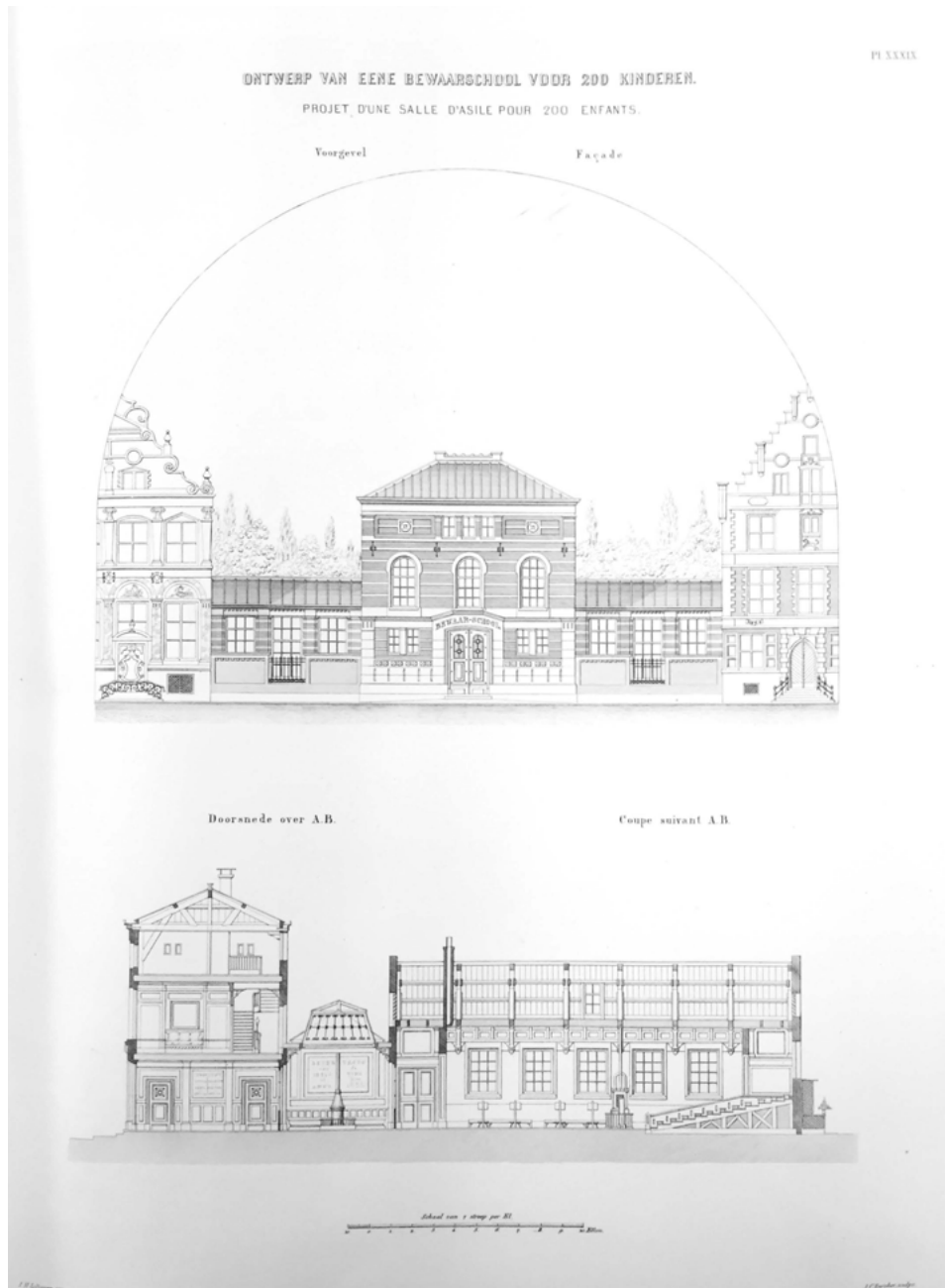
Hoewel Rijkens boek vol stond met uiteenlopende adviezen over het oprichten van bewaarscholen bleef de ruimtelijke vertaling daarvan bij een schets. Een meer uitgewerkt bewaarschoolontwerp, waarvan we aankunnen nemen dat het W.N. Rose onder ogen is gekomen, werd in 1856 – het jaar van de bouw van de bewaarschool aan de Schiedamsesingel – gepubliceerd in een verzamelboek van bouwkundige ontwerpen, uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering van de bouwkunst. Rose was op dat moment voorzitter van de Rotterdamse afdeling

25) Idem, p. 90, 91

26) R.G. Rijkens, *De beschermengel der onschuld; of opvoedkundige raad en teregtwijzing tegen het ontheiligen van ligchaam en geest*. 1844, A.L. Scholtens: Groningen. p. 60

27) R.G. Rijkens, *De Bewaarschool: praktische handleiding ten dienste van hen, die bewaarscholen wenschen op te rigten en daarin werkzaam moeten zijn*. G.T.N. Suringar: Leeuwarden, 1845, p. 82

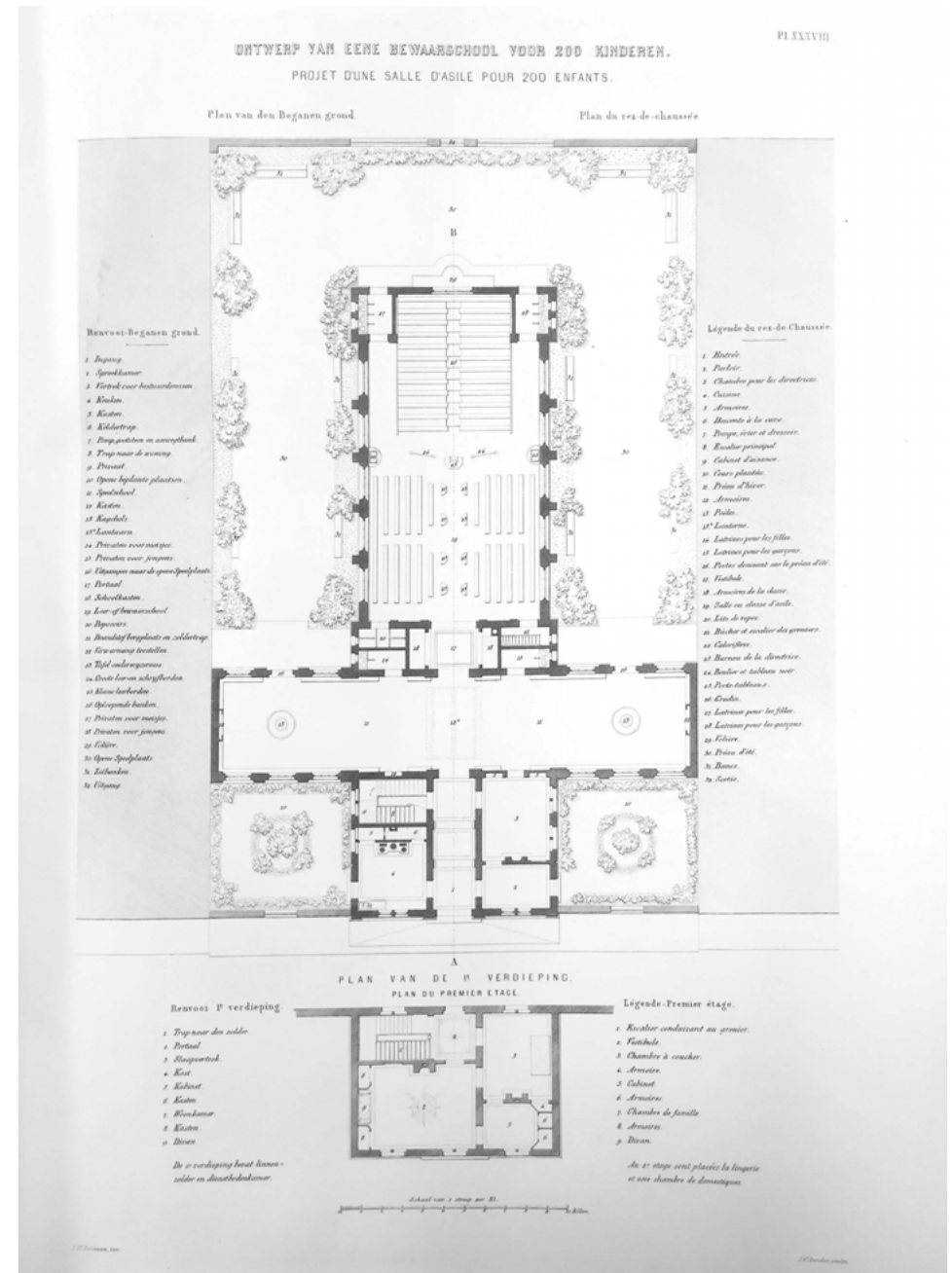
28) R.G. Rijkens, *De beschermengel der onschuld; of opvoedkundige raad en teregtwijzing tegen het ontheiligen van ligchaam en geest*. 1844, A.L. Scholtens: Groningen. p. 69

PL XXXIX

Prijsvraagontwerp van J.H. Leliman voor het ontwerp van een bewaarschool

42

PL XXXVIII

Prijsvraagontwerp van J.H. Leliman voor het ontwerp van een bewaarschool

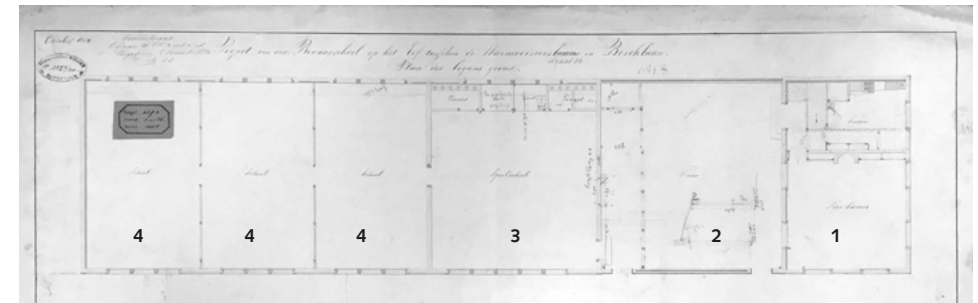
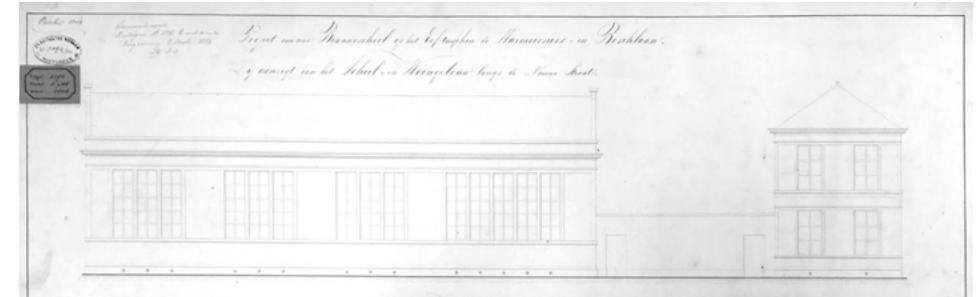
43

van deze organisatie. Het ontwerp van de Amsterdamse architect J.H. Leliman laat een gebouw zien met een kruisvormige plattegrond op een rechthoekig perceel, waarbij de onbebouwde delen ingevuld zouden moeten worden met verschillende groenzones. Leliman maakte het ontwerp voor een ideeënprijsvraag, als soort ideaalontwerp voor de moderne bewaarschool.

Voor de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen had Leliman eerder al in 1844 zijn allereerste opgave afgerond, een bewaarschool in Zwammerdam. Voor zijn ideaalontwerp uit 1856 voorzag hij een statig voorgebouw aan de straatzijde waar de onderwijzerswoning en vertrekken voor het bestuur voorzien waren die middels een poort van elkaar gescheiden waren. Deze poort gaf vervolgens toegang tot een groot speellokaal dat in de 'transept' van de cruciform was ondergebracht. In het 'schip' plaatste Leliman de schoolbanken, tegenover elkaar in één grote ruimte, zonder deze in verschillende lokalen op te delen. Naast gewone schoolbanken voorzag Leliman een opstelling die aan een collegezaal doet denken met rijen banken trapsgewijs, boven elkaar.²⁹ Lelimans ontwerp, ontworpen rond een compromisloze symmetrieas, is ordelijk en deftig en biedt die mogelijkheid om op allerlei manieren kennis en vaardigheden op de kinderen over te dragen, niet alleen in de traditionele schoolbanken, maar ook in de ruime speelschool en de verschillende buitenspeelplaatsen vol lommerrijk groen. Het ontwerp lijkt daarmee een goede architectonische representatie te zijn van wat de Groningse schoolmeester Rijkens enkele jaren daarvoor in zijn handleiding voor bewaarscholen al uitgebreid had beschreven.

Uit het voorgaande blijkt dat de gebouwtypologie van de bewaarschool ten tijden van het ontwerp nog volop in ontwikkeling was en onderdeel was van het discours van onderwijsspecialisten waarbij de impact en reikwijdte als onderdeel van een breder maatschappijvormend beschavingsoffensief moet worden gezien.

In de ontwerpenlijst van Rose – gebouwd en ongebouwd – vinden we verschillende andere gebouwtypen die net als de bewaarschool een duidelijke sociaal-maatschappelijke functie vervulden: een armenhuis, ontwerpen voor een gevangenis, het Coolsingelziekenhuis, en scholen. Nogmaals, of Rose de hierboven

Bewaarschool van de hand van W.N. Rose in Crooswijk uit 1854. Vertrekken van rechts naar links: (1) Onderwijzerswoning, (2) Ommuurde speelplaats, (3) Speelschool, (4) klaslokalen 3x.

beschreven bronnen onder ogen heeft gezien is niet met zekerheid vast te stellen, laat staan dat we vast kunnen stellen dat ze als directe inspiratiebron fungeerde voor het ontwerp.

De Kosteloze Bewaarschool aan de Schiedamsesingel was niet de eerste die W.N. Rose bouwde in Rotterdam, twee jaar eerder had hij een bewaarschool ontworpen die in de Crooswijkse buurt Rubroek werd gebouwd, op een terrein tussen de Warmoezenierslaan en de Boschlaan. Beide straten, alsook de bewaarschool, bestaan niet meer. In 1863, zeven jaar na de bouw van de Schiedamsesingel zou Rose een derde bewaarschool bouwen aan de Lange Warande, om de hoek bij die bewaarschool in de Warmoezenierslaan, ook deze school viel prooi aan de sloophamer.

Tekeningen van de bewaarschool aan de Warmoezeniersschool tonen een ontwerp dat zeer vergelijkbaar is met het gebouw aan de Schiedamsesingel. Beide scholen hadden drie klaslokalen en een speellokaal; ook het gevelontwerp van zowel de school als de onderwijzerswoning zijn zeer gelijkend. Het belangrijkste verschil

29) Dit ontwerp werd gepubliceerd in: **Verzameling van bouwkundige ontwerpen, bekroond en uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst**, 'Ontwerp van eene Bewaarschool voor twee honderd kinderen van beiderlei geslacht, 1856, p. 38-39.

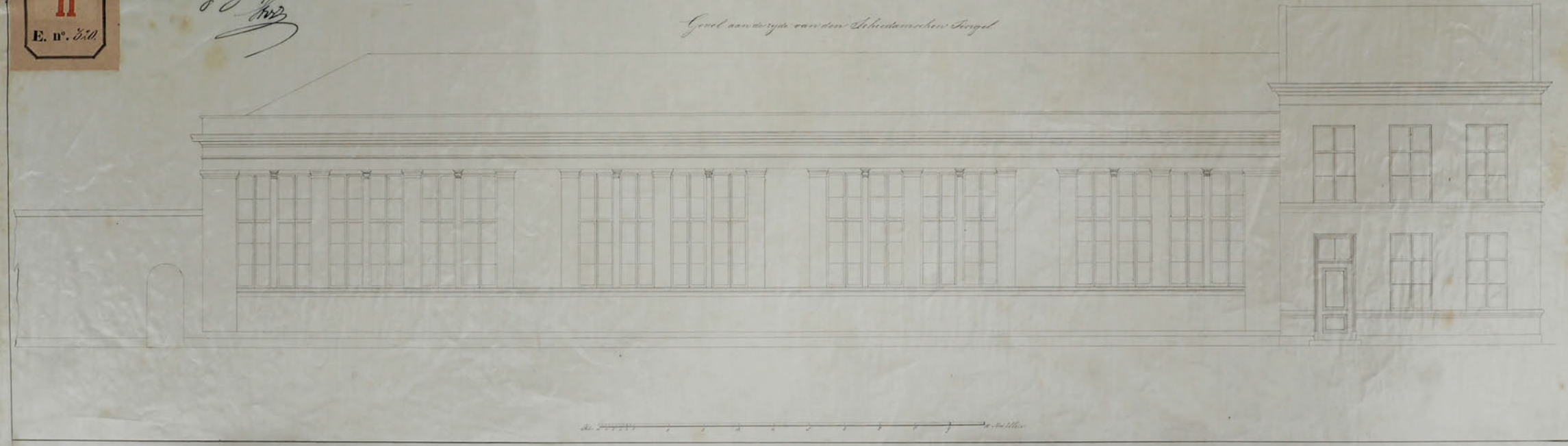
N° 2.

Rotonde.
Portef. n. IV.
II
E. n°. 511.

Bijlagen Gemeenteraad
N°. 455 e met afdel. n°. 1
Dag. 24 July 1856
W.B.

Ontwerp van een Bewaarschool aan de Schiedamschen Singel
te plaatsen van de voormalige Liefde.

Gevel aanzichts van den Schiedamschen Singel

N°. 1.

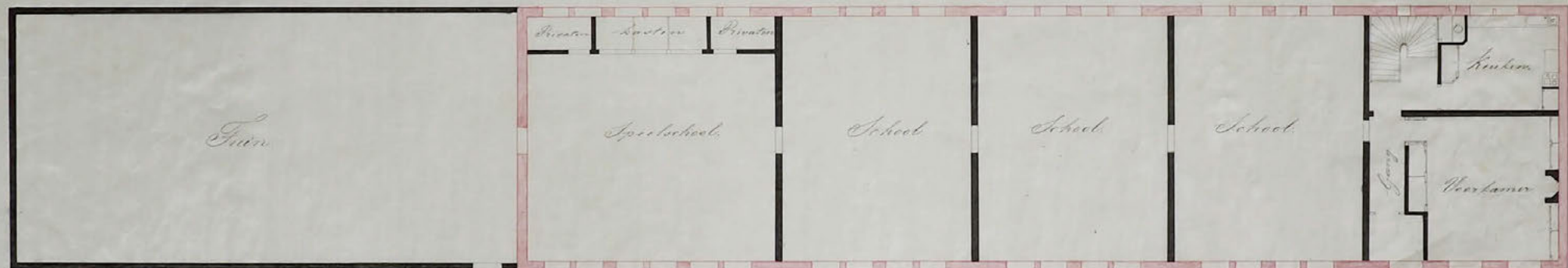
1-0 88-VI-71

Bylagen Gemeenteraad
N°. 455 D met a, b, c
waz. 26 July 1856

Handwritten signature

Ontwerp van een Bewaarschool aan den Schiedamschen Singel
ter plaatse van de voorvorige Turfloods.

Begane-grond.

Rotonde.
Portef. n°. IV.
II
E. n°. 310.

tussen beide scholen in dat bij de school in Crooswijk de onderwijzerswoning en de school ruimtelijk van elkaar gescheiden worden door een tussenliggend schoolplein.

Beide ontwerpen laten, zowel op esthetisch als op programmatisch vlak, een sober ontwerp zien, veel soberder dan de programmatisch uitgebreide bewaarschool beschreven door Rijkens en de haast monumentale bewaarschool van collega-architect Jan Leliman. Wat in het ontwerp van Rose is doorgesijpeld – hoe eenvoudig dit ook moge zijn – is de gedachte dat een bewaarschool niet louter een plaats is waar kinderen in een bank lesje opdreunen, maar ook dat een bewaarschool spel en lichaamsbeweging moet kunnen faciliteren.

Conclusie

De bewaarschool aan de Schiedamsesingel is een typisch architectonisch restant van het beschavingsoffensief dat in de 19e eeuw met veel ambitie in gang werd gezet. De school, waar de onderwijzerswoning ook deel vanuit maakt, staat dus voor een vroegmoderne sociaal-culturele verschuiving; weg van een charitatieve benadering naar een structurele, pedagogische benadering die de eliminatie van gemarginaliseerden als doelstelling had en waarin educatie een sleutelrol innam.³⁰ De bewaarschool is daarnaast een vroeg voorbeeld van een bouwtype – de bewaarschool – dat op moment van realisatie nog in de kinderschoenen stond.

Architectonische analyse van de onderwijzerswoning

Voorgevel

De voorgevel van de bewaarschool en de woning voor de hoofdonderwijzer werden door Rose niet in één streek ontworpen. In feite gaat het hier om twee losse gebouwen die zowel ruimtelijk als in de vormgeving niet veel met elkaar te maken hebben ondanks het feit dat er stilistische overeenkomsten zijn. Ten eerste heeft het schoolgebouw maar één bouwlaag, terwijl de onderwijzerswoning uit drie bouwlagen is opgebouwd. De ramen in het schoolgebouw zijn hoger dan die in de onderwijzerswoning. In beide gebouwonderdelen past Rose cordonlijsten toe in de gevel; deze lopen echter niet door van schoolgebouw naar woning. Ook de dakgoot van de woning correspondeert niet met de daklijn van het schoolgebouw.

De toegepaste ramen zijn zogenaamde 'Empireramen' waarbij de middenroe extra wordt geaccentueerd waardoor er een sterke verticale geleding ontstaat. Het raamtype van met name de woning is zeer veel voorkomend in de architectuur vanaf het tweede kwart van 19e eeuw. Vanaf dan konden steeds grotere, fabrieksmatig getrokken glasvlakken mogelijk worden gemaakt.³¹ Deze ramen werden door de Franse architect Jean Th. Thibault en de Nederlandse architect Barthold W.H. Ziesenis in Nederland voor het eerst toegepast bij de renovatie van het Paleis op de Dam dat opgeknapt moest worden voor de komst van Lodewijk Napoleon.³² Bij de ramen in het schoolgebouw kon het raam worden geopend door het bovenste deel naar beneden te schuiven, bij de woning ging dat precies andersom; daar schuift het onderste raam met behulp van contragewichten naar boven. De mogelijkheid tot goede ventilatie werd van groot belang geacht in de 19e eeuw omdat men meende dat veel ziekten 'miasmatisch' waren; veroorzaakt door kwade dampen en stank.

30) J.J.H. Dekker, 'Transforming the Nation and the State: Philanthropy in the Netherlands, Belgium, France and England, c. 1780-c. 1850' in: H. Cunningham & J. Innes (ed.) **Charity, Philanthropy and Reform: From the 1690s to 1850**. MacMillan Press: London, 1998. p. 131

31) H. Janse, **Vensters**. Nijmegen 1971, p. 67.

32) T.M. Eliëns. '1800-1850', in: W. Fock, **Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900**. Waanders Uitgevers: Zwolle, 2001, p. 343.

Voorgevel bewaarschool

In de beide gevels is zeer sober omgegaan met versiering; in de gevel van de onderwijzerswoning ontbreekt de ornamentiek met uitzondering van de cordonlijsten. Elk klaslokaal heeft vier ramen, het grotere speellokaal heeft zes ramen. Deze onderverdeling is duidelijk van de gevel af te lezen. Tussen de ramen zijn de penanten telkens uitgevoerd als pilasters, om en om, smal en breder. De pilasters hebben geen basement en staan op een hardstenen doorlopende raamdorpel. De kapitelen van de pilasters hebben ook een sobere vormgeving. Wat verder opvalt in het oorspronkelijke ontwerp van de schoolgevel aan de zijde van de Schiedamsesingel is het ontbreken van een toegangsdeur, deze zat oorspronkelijk op de kop van de Speelzaal. Later is daar een gebouw tegenaan geplaatst en is de ingang naar de Van Brakelstraat verplaatst. De toegang tussen het eerste en het tweede klaslokaal is een recentere toevoeging. De voorgevel van de onderwijzerswoning is nogal standaard; de voordeur met bovenlicht links, daarnaast twee empireramen. Recht daarboven, op de eerst

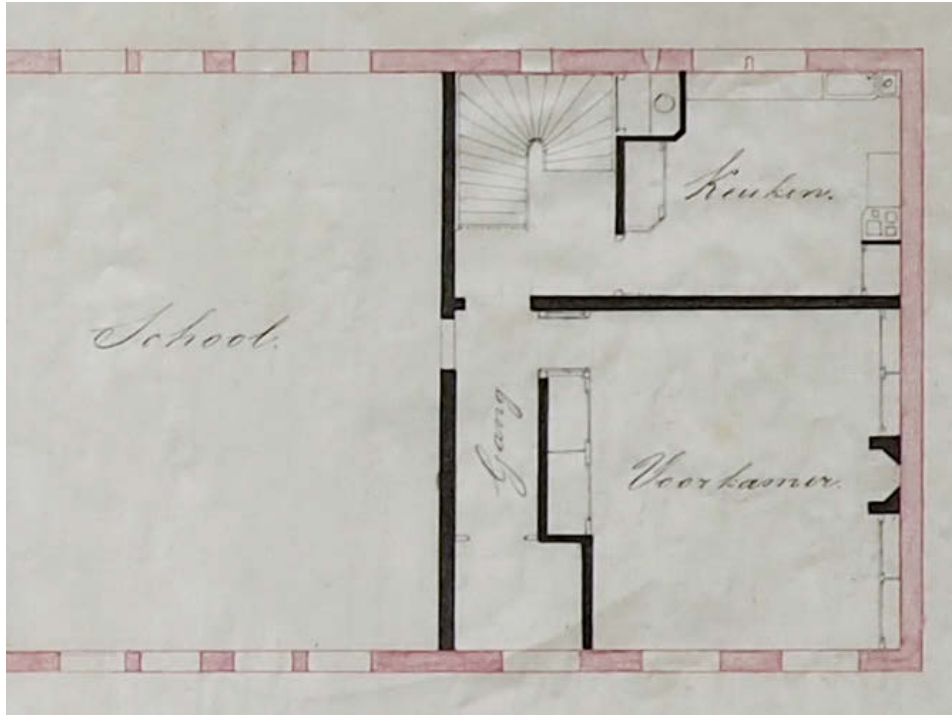

Achtergevel

verdieping opnieuw drie empireramen met daarboven een geprofileerde daklijst. De dakkapel met zinken zijwangen is een onderdeel dat op de vroegste foto's van het gebouw nog afwezig is.

Achtergevel

De achtergevel van de onderwijzerswoning werd door Rose in een neutrale, niet-representatieve manier uitgevoerd. De gevel is duidelijk als achtergevel ontworpen en omdat deze niet grensde aan de straat zijn verdere versieringen – zoals de cordonlijsten die we in de gevel zien – achterwege gelaten. Ook de gevelindeling geeft buiten de louter functionele plaatsing van de gevelopeningen geen bijzonderheden prijs. De achtergevel is overigens ook vanuit de Van Brakelstraat niet zichtbaar.

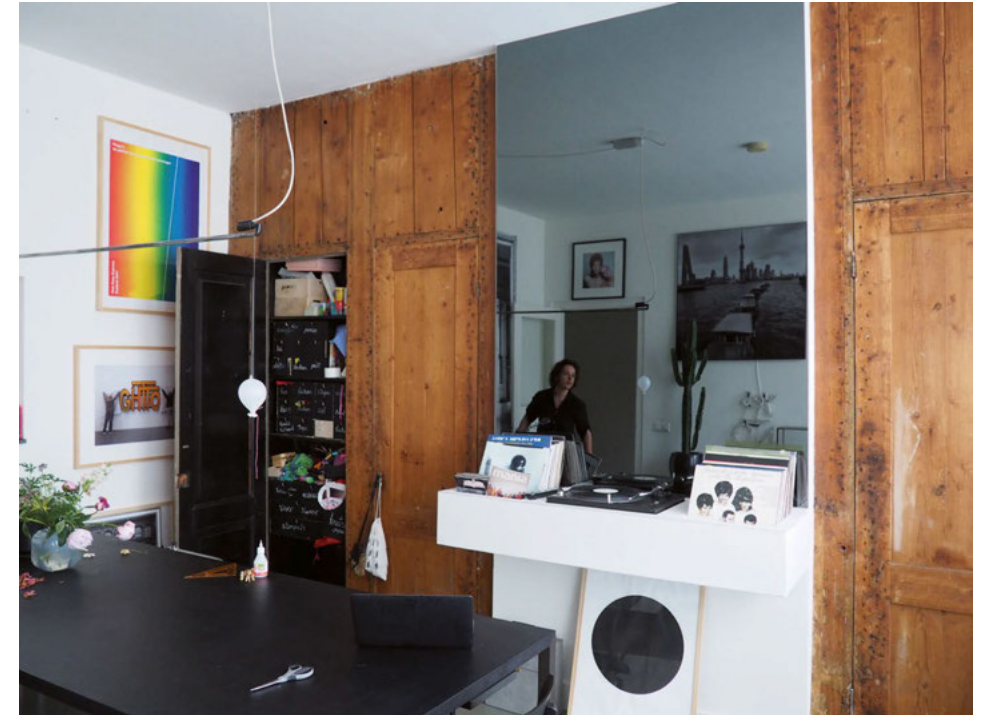

Detail plattegrond begane grond

Plattegrond van de onderwijzerswoning

De onderwijzerswoning bestaat uit drie bouwlagen; een begane grond, eerste verdieping en zolder. Verder is er nog een kleine kelder. De oorspronkelijke plattegrond is ondanks de verschillende interne verbouwing nog in hoofdlijnen gehandhaafd. Van de woning is alleen een oorspronkelijke plattegrond van de begane grond in de archieven terug te vinden, de eerste verdieping en de zolder zijn niet boven water gekomen.

De woningtypologie van de onderwijzerswoning is een vrij gangbare 19e-eeuwse plattegrond met een brede en een smalle beuk op de begane grond; de smalle beuk wordt gebruikt als entreehal en trappenhuis, in de brede beuk bevindt zich aan de straatzijde het voorhuis, daarachter de keuken. In de oorspronkelijke situatie bood een binnendeur in de gang toegang tot de bewaarschool; deze

Voorkamer met kastenwand

doorgang is later dichtgemaakt. De plaats van deze doorgang is nog wel duidelijk zichtbaar in de gang.

Het voorhuis aan de straatzijde kon voor verschillende doeleinden worden gebruikt, in dit geval zou het gefungeerd kunnen hebben als eetkamer aangezien het in de 19e eeuw ongebruikelijk was om in de keuken te eten. Daarnaast zal de voorkamer waarschijnlijk ook gebruikt zijn door de hoofdonderwijzer om bezoekers te ontvangen. In de voorkamer bevindt zich nog een oorspronkelijke kastenwand, aan weerszijde van de schouw. Wellicht is deze kast gebruikt als opbergplaats voor lesmateriaal.

In de oorspronkelijke toestand had de woning ook een toilet, deze bevond zich in de keuken. De toiletruimte is later als losse aanbouw aan de achtergevel opgehangen.

Woonkamer op de eerste verdieping

Op eerste verdieping vinden we een bel-etage met een woonkamer over de volledige breedte van het huis. De kamer krijgt zijn daglicht door drie empire-ramen met een zesvlakse verdeling.

Wat de oorspronkelijke functie was van de ruimte die nu als badkamer wordt gebruikt is uit het onderzoek niet duidelijk geworden.³³ Het is niet onwaarschijnlijk dat deze ruimte als slaapkamer voor de hoofdonderwijzer en zijn vrouw dienst deed, en dat de zolderruimte was opgedeeld in een slaapkamer voor jongens en meisjes. Halverwege de 19e eeuw was het niet ongebruikelijk voor families om in hetzelfde vertrek of zelfs hetzelfde bed te slapen; dergelijke gewoonten zullen echter niet zijn voorgekomen bij leden van de Maatschappij tot Nut van

33) Het is onwaarschijnlijk dat de badkamerfunctie oorspronkelijk is aan gezien deze pas aan het eind van de 19e eeuw tot de standaardindeling van een woning werd beschouwd.

Dakspanten ven voetschoor en blokkeel

't Algemeen aangezien zij in hun publicaties en voordrachten zich nadrukkelijk verzetten tegen het gemengde slapen en het daarmee samenhangende potentiële risico tot onzedelijk gedrag.

Zolder

Momenteel wordt de zolder gebruikt als slaapkamer, zoals deze zeer waarschijnlijk ook in de 19e eeuw werd gebruikt. De houten kapconstructie is uitgevoerd als sporenkap. In de kapconstructie zijn de schuin geplaatste voetschoren gebruikt, deze zorgen voor extra stabiliteit tussen de spanten en de vloerbalken. De spanten worden aan de muurplaat bevestigd met een blokkeel, het kleine horizontale balkdeel dat in de muur steek. Het dakbeschoot en de dakpannen liggen niet op de constructieve spanten, maar op spanten die daar weer boven liggen, vandaar dat

de voetschoor nog een stukje doorsteekt voorbij het spantbeen. De dakkapel aan de achterzijde ter hoogte van de trap is oorspronkelijk. Uit de constructie kunnen we opmaken dat de er naastgelegen dakkapel net als die aan de voorzijde een latere wijziging is.³⁴

Stilistische duiding

Het Rotterdamse bewaarschool is door W.N. Rose ontworpen in een uiterst sobere stijl met neoclassicistische stijlkenmerken. Deze stilistische soberheid is in zekere zin ook kenmerkend voor de rest van zijn gebouwen, zelfs wanneer deze in opdracht van hoogstaande opdrachtgevers werden gebouwd. De sobere en doelmatige vormgeving van Rose heeft er zelfs later toe geleid dat hij later in de 20e eeuw door de modernisten op het schild werd geheven als een van de grondleggers van de modernistische architectuur. Architectuurhistorica Hetty Berens heeft er echter op gewezen dat de soberheid van Roses gebouwen vaker werd ingegeven door krappe budgetten dan door het veronderstelde purisme van de architect.

In het werk van Rose, in zekere mate ook in de bewaarschool aan de Schiedamsesingel, is er enige invloed te herkennen van het werk van de grote Pruisische architect, schilder en industrieel ontwerper Karl Friedrich Schinkel (1781-1841). Zijn strakke neoclassicisme is vooral bekend geworden door de monumentale institutionele gebouwen; wanneer we echter naar zijn kleinere gebouwen kijken zijn er zeker parallellen te trekken in de manier waarop de gevel is opgebouwd.

In Schinkels Neuer Pavillion bij Slot Charlottenburg in Berlijn uit 1824 is de gevel uiteraard complexer en gedetailleerder vormgegeven; het werd dan ook gebouwd voor de Pruisische koning Friedrich Wilhelm III in tegenstelling tot Roses doelgroep van armlastige arbeiderskinderen. Conceptueel zijn er wel degelijk overeenkomsten; Roses school heeft zeer vergelijkbare combinatie van horizontale cordons gecombineerd met verticaal georiënteerde Empireramen. De vormgeving van de pilasters in het Schinkelpaviljoen zijn in de ornamentiek heel vergelijkbaar met de pilasters die Rose twee decennia later gebruikte voor de bewaarschool. Net

Neuer Pavillion van K.F. Schinkel

als Schinkel versterkt hij de horizontaliteit door de vensters met een cordon aan elkaar te rijgen. Tenslotte onttrekt Rose, net als Schinkel eerder deed, met behulp van een lager geplaatste daklijst en een attiek het dak aan het zicht waardoor het schilddak van de bewaarschool vanaf de straatzijde niet meer zichtbaar is en waardoor tevens de horizontale geleiding nog eens wordt versterkt.

De soberheid van Roses ontwerp sluit in feite goed aan bij de geest van het beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Geen decadente opsmuk, maar zuiver, ordelijk en doelmatig.

34) Wanneer deze dakkapellen zijn gebouwd is niet uit ons onderzoek naar voren gekomen. Op de vroegst bekende foto's is de dakkapel aan de voorzijde niet te zien.

REDWI
WILSON

49-SH-TP

2018

Midden: het gewijzigde entreepoortaal; rechts: de deur die oorspronkelijk toegang gaf naar de bewaarschool

Uitgebouwde toiletruimte aan de achterzijde van de woning

Bouwkundige wijzigingen

Hoewel de woning bijna 150 jaar oud is en in de loop der jaren aanzienlijk is verbouwd, is het gevelbeeld en de oorspronkelijke plattegrond in hoofdlijnen bewaard gebleven. Hieronder volgt een opsomming van de belangrijkste wijzigingen:³⁵

- Het entreepoortaal achter de voordeur is gedeeltelijk verbouwd.
- Tussen de voorkamer en de keuken is een doorbraak gemaakt.
- De oorspronkelijke toiletruimte is verdwenen; in plaats daarvan is aan de buitenzijde een nieuw toilet met een staalconstructie aan de bestaande fundering opgehangen.
- De dakpannen zijn omstreeks 2006 volledig vervangen.
- De dakkapellen aan de voorzijde en de achterzijde maakten geen onderdeel uit van het oorspronkelijke ontwerp van W.N. Rose en dateren van voor 1910. De dakkapel boven de trap lijkt ons wel oorspronkelijk.

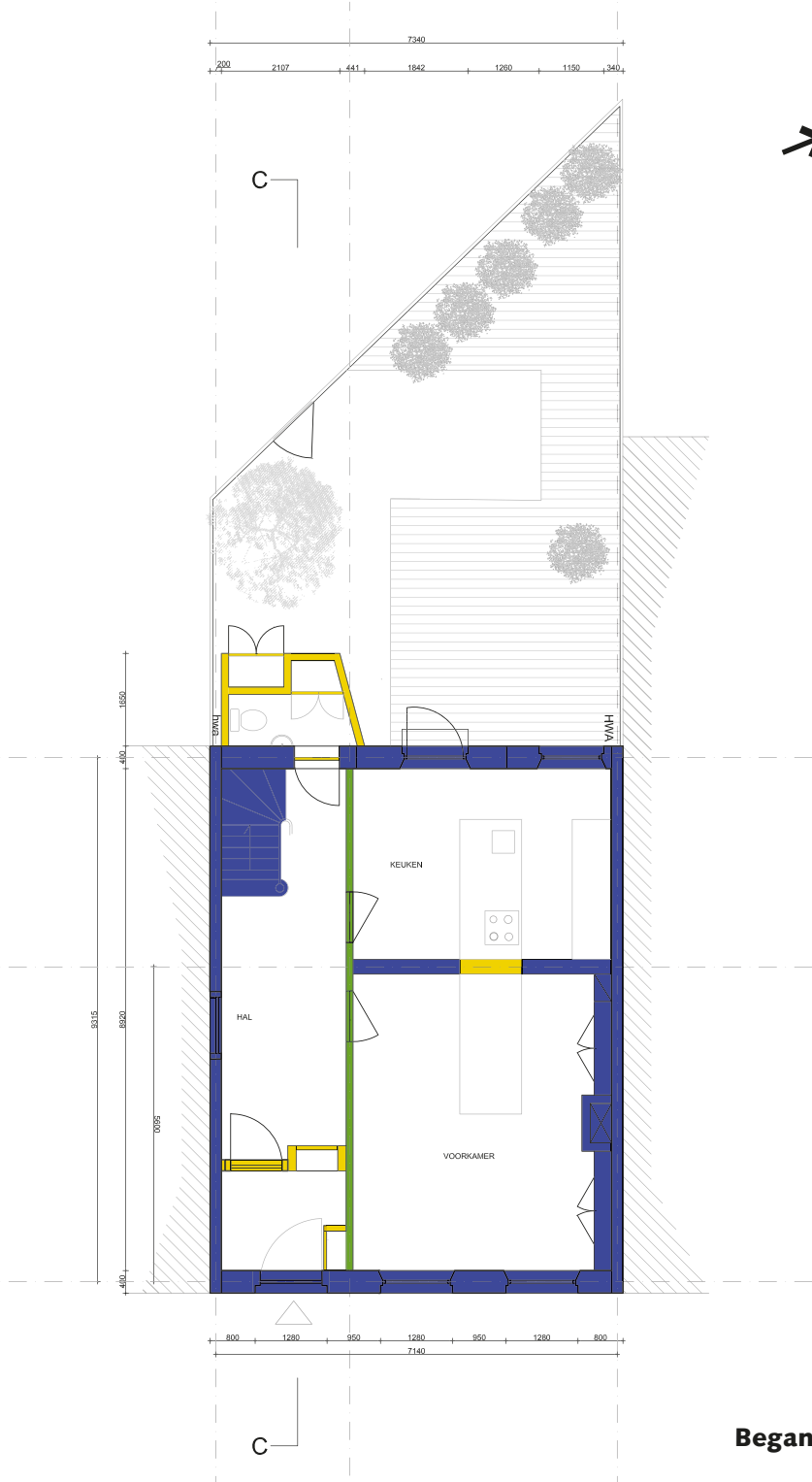
Waardering

Crimson werd door ZUS gevraagd een onderzoek te doen naar hun woonhuis, een voormalige onderwijzerswoning van de stadsarchitect W.N. Rose aan de Schiedamsesingel 203. De onderwijzerswoning maakte oorspronkelijk deel uit van de naastgelegen Kosteloze Bewaarschool. Deze bewaarschool zelf maakt formeel geen deel uit van dit onderzoek en de hier volgende waardenstelling, maar is logischerwijs wel bestudeerd om de woning te kunnen begrijpen en te analyseren in haar architectonische, cultuurhistorische en stedenbouwkundige context.

Met de hieruit voortvloeiende waardenstelling hebben we ons gebaseerd op de waarderingsrichtlijnen zoals opgesteld door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed voor bouwhistorisch onderzoek van 2009. In de waarderingstekst maken we gebruik van de deelwaarderingscriteria zoals voorgesteld in dit document en maken we in bijbehorende waarderingstekeningen ook gebruik van de kleurcodering die door RCE is vastgesteld. De toepassing van de kleur blauw staat voor hoge monumentwaarde, deze gemarkeerde delen zijn van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied, de toepassing van de kleur groen voor een positieve monumentwaarde, deze zijn van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied en tenslotte de kleur geel voor indifferente waarde, deze zijn van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied.

Na bestudering van de onderwijzerswoning is de algemene conclusie dat de kwaliteit van het monument niet zozeer schuilt in de vernieuwende architectuur, maar eerder in de ensemblewaarde, de stedenbouwkundige waarde en de cultuurhistorische waarde. De waarde schuilt expliciet niet in bouwhistorisch opzicht.

35) Deze bouwkundige wijzigingen vonden grotendeels in 2004-2005 plaats, in opdracht van toenmalige bewoners Hella Jongerius en Lucas Verweij en werd uitgevoerd door MADE architecten.

Begane Grond

- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

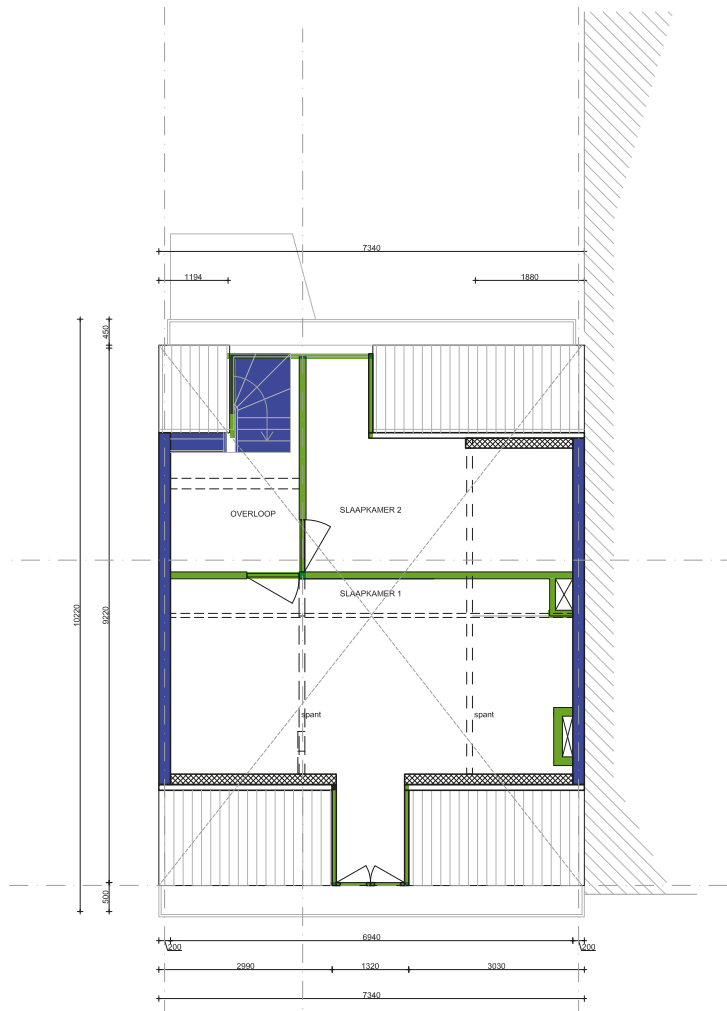

1e verdieping

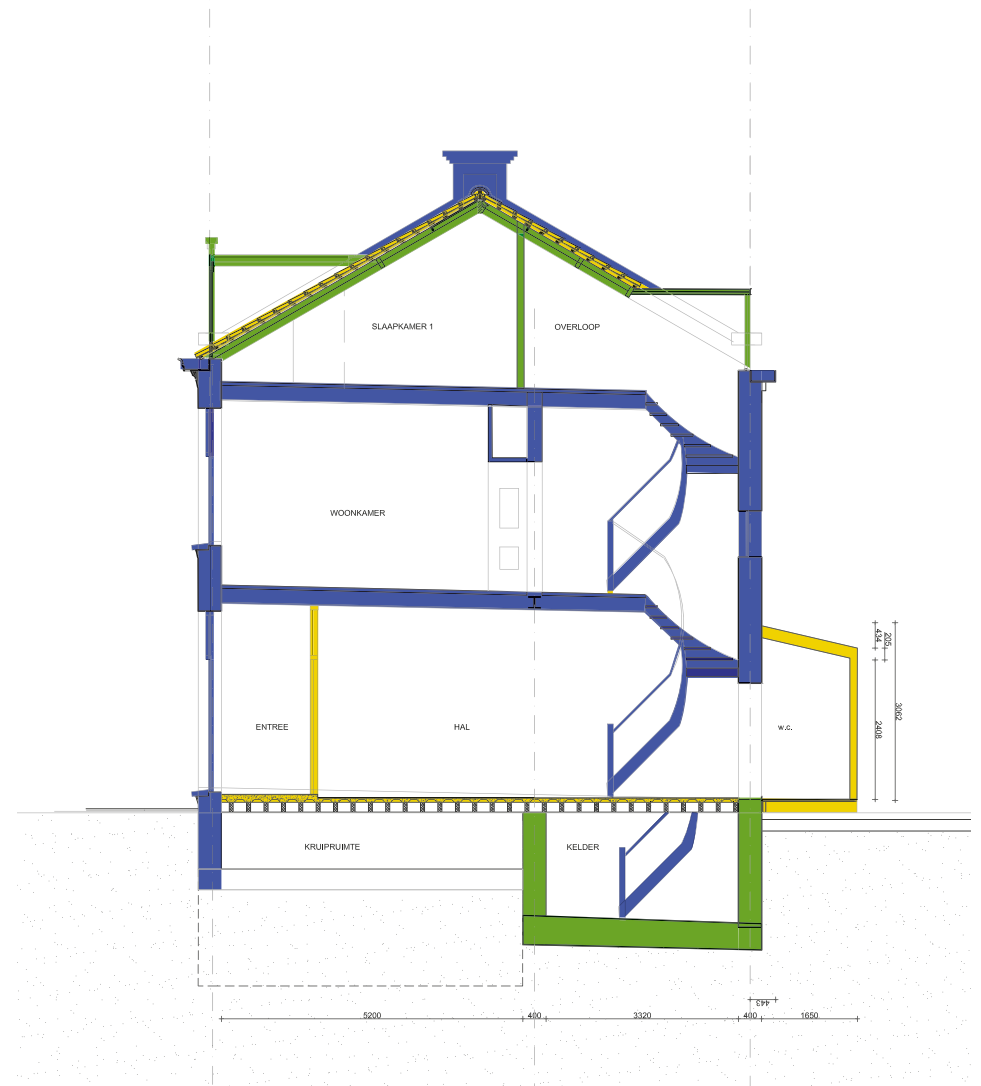

doorsnede cc'

- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

2e verdieping

Algemene historische waarden

- De onderwijzerswoning en de bewaarscholen scoren hoog op het gebied van algemene historische waarden. De bewaarschool is een van de eerste bewaarscholen in Nederland en is daardoor een architectonisch restant van het beschavingsoffensief dat in de 19e eeuw met veel ambitie in gang werd gezet. De school, waar de onderwijzerswoning ook deel vanuit maakt, staat dus voor een vroegmoderne sociaal-culturele verschuiving; weg van een charitatieve benadering naar een structurele, pedagogische benadering die de eliminatie van gemarginaliseerden als doelstelling heeft waarin educatie een sleutelrol innam.

Ensemblewaarden (samenhang) en stedenbouwkundige waarden

- Ook op stedenbouwkundig niveau waarderen wij de onderwijzerswoning hoog. Beide objecten maken deel uit van de 19e eeuwse gevelwand van de Schiedamsesingel die een zeer zeldzame en gave herinnering vormt aan de vooroorlogse ruimtelijke structuur van de stad Rotterdam. Met name in de historische gelaagdheid van dit gebied schuilt de waarde. De oorspronkelijke waterloop Schiedamse Vest waarlangs de Schiedamsesingel van oudsher liep vormde tot aan het begin van de 20e eeuw het schakelpunt tussen de 17e-eeuwse waterstad en de latere 19e-eeuwse westelijke uitbreiding van de stad Rotterdam. In de wederopbouwperiode transformeerde de binnenstad van Rotterdam tot een moderne stad waarvoor in de directe omgeving bestaande stedenbouwkundige structuren werden gewijzigd. De nabijgelegen Schiedamsesingel met haar markante knik bleef gespaard in deze grootschalige stadstransformatie.
- Daarnaast vormen de Kosteloze Bewaarschool en de onderwijzerswoning een bijzonder typologisch ensemble, ondanks dat beide objecten niet in één integrale architectonische streek zijn ontworpen. Dit wordt geaccentueerd door het feit dat beide objecten lager zijn dan de overige meerlaagse 19e-eeuwse gebouwen die deel uitmaken van de gevelwand.

Architectuurhistorische waarden

- Beide objecten scoren gemiddeld als het gaat om de waarde voor de geschiedenis van de architectuur. De architectuur van zowel de woning als de school is uitgesproken sober en doelmatig, mogelijk vanwege de oorspronkelijke functie die het had. In de onderwijzerswoning is bovendien vrijwel geen sprake van toegepaste ornamentiek, met uitzondering van een enkel roset-raam aan de achterzijde van de woning.
- Voor het oeuvre van stadsarchitect W.N. Rose is het gebouw echter wel van groot belang. Niet zozeer vanwege de architectuur maar vanwege het feit dat het het laatste overgebleven gebouwde architectonische werk is van de architect in Rotterdam. Zijn omvangrijke oeuvre is met het bombardement op de binnenstad van Rotterdam volledig verloren gegaan en in dat opzicht is het gebouw zeer waardevol.

Bouwhistorische waarden

- De onderwijzerswoning scoort laag op de bouwhistorische waarde. Het is niet van belang voor de geschiedenis van de bouwtechniek en/of vanwege innovatief of bijzonder materiaalgebruik. In de afgelopen decennia is de woning door haar bewoners intern grondig aangepakt om het aan te passen aan hedendaagse woonwensen en in dat opzicht niet helemaal gaaf gebleven. De plattegrond is gewijzigd, op de begane grond is er een vrij royale doorkijk gecreëerd tussen de voormalige eetkamer en de achterliggende keuken, en is er een volume aan de achtergevel opgehangen waarin een wc is ondergebracht.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- Op het gebied van gebruikshistorie scoort de onderwijzerswoning in combinatie met de bewaarschool hoog, vanwege de historische vooruitstrevende onderwijsfunctie die er in heeft plaatsgevonden. Het is op te vatten als een artefact van een belangrijke maatschappelijke transitie ten aanzien van de benadering van de armoedeproblematiek die halverwege de 19e eeuw plaatsvond.

Aanbevelingen

Zoals eerder omschreven in de waardenstelling schuilt de monumentaliteit van het gebouw in de relatie met de naastgelegen bewaarschool. De bewaarschool vertegenwoordigt een belangrijke cultuurhistorische en typologische waarde, daarnaast is het woonhuis een onderdeel van een voor Rotterdam zeer zeldzame vooroorlogs historische stadsstructuur. In architectonisch en bouwhistorisch opzicht scoort de woning lager. De architectuur is, ondanks dat het deel uitmaakt van het oeuvre van architect W.N. Rose door haar soberheid niet heel bijzonder, zeldzaam of innovatief en de woning is bovendien in gaafheid aangetast door verbouwingen uit het verleden.

Deze conclusies leiden tot de volgende aanbevelingen ten aanzien tot mogelijke toekomstige wijzigingen in, om en aan het pand:

Ten aanzien van de voorgevel:

- Om de bovengenoemde waarden in acht te nemen bevelen wij aan om de verdere conservering van het gebouw vooral in te zetten op de gevel in de gevelwand van de Schiedamsesingel en voor zover mogelijk de voormalige onderwijsfunctie leesbaar te houden.

Ten aanzien van de achtergevel:

- De achtergevel is van secundair belang, deze is niet ontworpen als een representatief onderdeel van de woning, er zijn in tegenstelling tot de voorgevel bijvoorbeeld geen cordonlijsten toegepast.
- Een beperkte uitbouw aan de achterzijde van de woning op de begane grond verstoort de hier benoemde waarden niet. Een eventuele uitbouw van een dakkapel op de zolderverdieping zoals voorgesteld in het concept ontwerp van ZUS dd. 9 maart 2016 verstoort eveneens de eerdergenoemde waarden van de woning niet. Om de ensemblewerking tussen woning en

school en de huidige situatie in de gevelwand niet te ondermijnen, bevelen wij echter aan de uitbouw niet hoger te uit te voeren dan de nok van de woning.

Ten aanzien van de plattegrond:

- De cultuurhistorische waarde vindt men met name in de relatie met de naastgelegen school en niet perse in de indeling van de woning. De plattegrond op de begane grond en de eerste verdieping dienen in hoofdlijnen behouden te blijven; d.w.z. de entreehal met doorlopende gangen aansluitende trap; de scheiding tussen keuken en voorkamer; de woonkamer op de eerste verdieping over de volledige beukbreedte. De oorspronkelijk indeling van de zolder is echter onbekend en vanuit architectuur- en cultuurhistorisch oogpunt minder relevant.

Bronnen

Nelleke Bakker, Jan Noordman, Marjoke Rietveld-van Wingerden, **Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk 1500-2000**, 2010

Hetty Berens, **W.N. Rose: 1801-1877 Stedenbouw, civiele techniek en architectuur**, NAI Uitgevers: Rotterdam, 2001

Crimson Architectural Historians, **Het Waterproject van W.N. Rose Rotterdam (1841-1998)**, Rotterdam 1998 i.o.v. Bureau Monumenten – Gemeente Rotterdam

S. Coronel, **De bewaarschool, haar verleden, heden, tegenwoordige toestand en hare toekomst**, Amsterdam 1864

J.J.H. Dekker, 'Transforming the Nation and the State: Philanthropy in the Netherlands, Belgium, France and England, c. 1780-c. 1850' in: H. Cunningham & J. Innes (ed.) **Charity, Philanthropy and Reform: From the 1690s to 1850**. MacMillan Press: London, 1998

T.M. Eliëns. '1800-1850', in: W. Fock, **Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900**, Waanders Uitgevers: Zwolle, 2001

Hilde de Haan, Willem Nicolaas Rose: een 19e eeuwse pionier, **ART-NL 5**, 2001

Fransje Hooimeijer, Mariette Kamphuis, **Het Waterproject. Een negentiende-eeuwse wandeling door Rotterdam**, Rotterdam 2001

H. Janse, **Vensters**, Nijmegen 1971

Lisette Kappers Onderzoek & Architectuur, **Armenbewaarschool Rotterdam. Kleurenonderzoek naar de oorspronkelijke afwerkklagen van de voorgevels van de voormalige armenbewaarschool en onderwijzerswoning aan de Schiedamse Singel 203-205 te Rotterdam**, 12 april 2010

José Koopman, **W.N. Rose: pionier der moderne bouwkunst**, 1978. Doctoraalscriptie

B. Kruithof, 'De deugdzame natie. Het burgerlijke beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860' in: Bernard Kruithof, Jan Noordman en Piet de Rooy (red.), **Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding; bronnen; onderzoek**. SUN, Nijmegen 1983

Paul van der Laar, **Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw**, Zwolle: Waanders, 2000

'Levenschets van Willem Nicolaas Rose, in: **Bouwkundige Bijdragen 24**, 1874, p.161-176

M.J. van Lieburg, **Het Coolsingelziekenhuis te Rotterdam (1839-1900). De ontwikkeling van een stedelijk ziekenhuis in de 19e eeuw**, Amsterdam 1986

C. Taylor, **A secular age**. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts en Londen, 2007, p. 108-109

R.G. Rijkens, **De Bewaarschool: praktische handleiding ten dienste van hen, die bewaarscholen wenschen op te rigten en daarin werkzaam moeten zijn**, G.T.N. Suringar: Leeuwarden, 1845

R.G. Rijkens, **De beschermengel der onschuld; of opvoedkundige raad en teregtwijzing tegen het onheiligen van ligchaam en geest**, A.L. Scholtens: Groningen 1844

Verzameling van bouwkundige ontwerpen, bekroond en uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, 'Ontwerp van eene Bewaarschool voor twee honderd kinderen van beiderlei geslacht, 1856

Wijnand Galema, **Cultuurhistorische Verkenning Baankwartier**, juli 2011. Via: <http://www.rotterdam.nl/Stadsontwikkeling/Document/Binnenstad/CV%20Baankwartier.pdf>

Websites:

http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/php/monument_.pdf.php?OBJnr=1006824
http://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/downloads/nieuws/begrenzingskaart_waterproject_deel2.pdf
http://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/downloads/nieuws/toelichting_waterproject.pdf
www.stadsarchief.rotterdam.nl/straatnamen-overzicht/schiedamsesingel

Overige documenten:

ZUS, SS203, Voorlopig ontwerp, dd. 9 maart 2016
MADE Architecten, Definitief ontwerp, dd. 11 oktober 2003

Archieven:

Het Nieuwe Instituut, Rotterdam
Stadsarchief Rotterdam, afdeling bouwtekeningen en studiezaal

Beeld:

Stadsarchief Rotterdam
Jan van Ballegooijen
Crimson Architectural Historians
Wijnand Galema, **Cultuurhistorische Verkenning Baankwartier**, juli 2011
Fransje Hooimeijer en Mariëtte Kamphuis, **Het Waterproject. Een negentiende-eeuwse wandeling door Rotterdam**, Rotterdam 2001

**Waardenstellend onderzoek voormalige onderwijzerswoning aan de
Schiedamsesingel 203**

In opdracht van ZUS

Crimson Architectural Historians (Ewout Dorman, Annuska Pronkhorst)
met Jan van Ballegooijen

Rotterdam, 28 september 2016

Crimson
ARCHITECTURAL HISTORIANS

*Mathenesserlaan 179-181
3014 HA Rotterdam, The Netherlands
(31) 10 2827724 | crimson@crimsonweb.org
www.crimsonweb.org*

Crimson

ARCHITECTURAL HISTORIANS